

**Međunarodni okrugli stol
SPOMENIČKA BAŠTINA I KULTURA
SJEĆANJA NA PRVI SVJETSKI RAT**

9. – 10. RUJNA 2021.

PROGRAM I KNJIGA SAŽETAKA

**International round table
MONUMENTS HERITAGE AND THE FIRST
WORLD WAR CULTURAL MEMORY**

9 – 10 SEPTEMBER 2021

PROGRAM AND BOOK OF ABSTRACTS

**Institut društvenih znanosti IVO
Institute of Social Sciences**

SPOMENIČKA BAŠTINA I KULTURA SJEĆANJA NA
PRVI SVJETSKI RAT

MONUMENTS HERITAGE AND THE FIRST WORLD WAR
CULTURAL MEMORY

9. – 10. rujna 2021., Zagreb, Republika Hrvatska
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

September 9 – 10, 2021, Zagreb, Croatia
Institute of social sciences Ivo Pilar, Zagreb

Međunarodni okrugli stol:

Spomenička baština i kultura sjećanja na Prvi svjetski rat

International round table:

Monuments Heritage and the First World War Cultural Memory

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar

Institute of social sciences Ivo Pilar

Trg Marka Marulića 19, Zagreb, Croatia

9.-10. rujna 2021.

9-10 September 2021

Organizator / Organized by

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

Suorganizator / Co-organizer by

Gradska knjižnica Vukovar, Vukovar

Programsko-organizacijski odbor / Organizing Committee

Dr. sc. Ljiljana Dobrovšak, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, predsjednica Odbora

Dr. sc. Ivana Žebec Šilj, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar

Dr. sc. Sandra Cvikić, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Vukovar

Dr. sc. Mislav Gabelica, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar

Dr.sc. Vijoleta Herman Kaurić, Hrvatski institut za povijest

Dr. sc. Filip Hameršak, Leksikografski zavod *Miroslav Krleža*, Zagreb

Dr. sc. Danilo Šarenac, Institut za savremenu istoriju, Beograd

Dr. sc. Beti Žerovc, Filozofski fakultet Sveučilišta u Ljubljani, Slovenija

Prof. dr. sc. Božidar Jezernik, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Ljubljana, Slovenija

Prof. dr. sc. Vjeran Pavlaković, Odsjek za kulturalne studije, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci

Ova knjigu sažetaka i međunarodni okrugli stol financirala je Hrvatska zaklada za znanost u okviru znanstvenoistraživačkog projekta *Prvi svjetski rat u kulturi sjećanja. Zaboravljena baština* (IP-2019-04-5897).

MEĐUNARODNI OKRUGLI STOL
SPOMENIČKA BAŠTINA I KULTURA
SJEĆANJA NA PRVI SVJETSKI RAT

9. – 10. RUJNA 2021.

Zagreb, Republika Hrvatska

PROGRAM I KNJIGA SAŽETAKA

INTERNATIONAL ROUND TABLE
MONUMENTS HERITAGE AND THE FIRST
WORLD WAR CULTURAL MEMORY

9 – 10 SEPTEMBER 2021

Zagreb, Croatia

PROGRAM AND BOOK OF ABSTRACTS

Institut društvenih znanosti IVO
Institute of Social Sciences

GRADSKA KNJIŽNICA VUKOVAR
CITY LIBRARY VUKOVAR

HrZZ

Hrvatska zaklada za znanost
Croatian Science Foundation

Zagreb, 2021.

Međunarodni znanstveni okrugli stol pod nazivom *Spomenička baština i kultura sjećanja na Prvi svjetski rat* održava se od 9. do 10. rujna 2021. godine u Zagrebu u organizaciji Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar kao sastavni dio projekta HRZZ-a *Prvi svjetski rat u kulturi sjećanja. Zaboravljena baština* (IP – 2019-04-5897).

Iako je Prvi svjetski rat imao neizmjereno velik utjecaj na događanja na hrvatskim prostorima i na hrvatsko stanovništvo, desetljećima je bio marginaliziran te su se istraživale teme posvećene političkim posljedicama stvaranja nove države Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca / Jugoslavije, a ne teme iz kulturne ili društvene sfere. U razdoblju od 2014. do 2018. godine u cijelom svijetu obilježavala se stogodišnjica *Velikoga rata* (1914. – 1918.). Održavane su komemoracije, pokrenuti su brojni projekti, organizirane su izložbe i konferencije koje su se bavile raznim temama vezanim uz Prvi svjetski rat. Tijekom obilježavanja stogodišnjice Prvoga svjetskog rata oživjela su brojna mjesta sjećanja povezana s ratnim događajima. U sjećanje na svoje pretke potomci vojnika koji su sudjelovali u Prvom svjetskom ratu posjećivali su ratišta diljem Europe, a došlo je i do revitalizacije vojnih groblja te obnove spomeničke baštine i obilježja koja su na izravan ili neizravan način povezana s događajima iz Prvoga svjetskog rata. U nekim zemljama podizana su posve nova spomen-obilježja te se počela stvarati nova kultura sjećanja na Prvi svjetski rat ondje gdje je do tada nije bilo. U obilježavanje stogodišnjice u Hrvatskoj uključile su se brojne institucije, te su razne aktivnosti pokazale da u hrvatskoj javnosti postoji veliko zanimanje za brojne aspekte toga pogubnog, a u Hrvatskoj zanemaranog sukoba. Među ostalim, nedostatna je pozornost pridavana materijalnoj kulturnoj baštini vezanoj uz hrvatsko sudjelovanje u Prvom svjetskom ratu, posebice memorijalnoj baštini kao što su vojna groblja te razna spomen-obilježja i spomenici koji su postavljeni u svrhu njegovanja kulture sjećanja na Prvi svjetski rat odnosno njegovanja uspomene na stradale vojnike. Tijekom obilježavanja stogodišnjice (2014. – 2018.) središte komemorativnih praksi u Hrvatskoj premješteno je na zagrebačko groblje Mirogoj na kojem se u središnjem dijelu nalazi spomen-kosturnica palih ratnika Prvoga svjetskog rata, no zaborav se ponovno vratio završetkom te važne obljetnice. Zbog povijesnih i političkih okolnosti spomeničku baštinu Prvoga svjetskog rata u Hrvatskoj, kao i oblikovanje kulture sjećanja ili zaborava na Prvi svjetski rat, treba sagledati u širem kontekstu koji uključuje i prostor susjednih zemalja. Stoga je cilj ovog međunarodnog okruglog stola okupiti znanstvenike koji se bave istraživanjem kulture sjećanja na Prvi svjetski rat kao i njegove spomeničke baštine u zemljama koje su nakon završetka Prvoga svjetskog rata postale dio Kraljevine SHS / Jugoslavije, a danas su samostalne države. Isto tako, cilj je istražiti komemorativne prakse koje su se oblikovale ili se nisu oblikovale sve do danas na tim prostorima te na koji način su se te države / prostori odnosili prema spomeničkoj baštini Prvoga svjetskog rata. Držimo da su svojim akademskim ugledom i dosadašnjim znanstvenim postignućima sudionici međunarodnoga okrugloga stola značajno pridonijeli produbljivanju znanstvenih uvida u spomeničku baštinu i kulturu sjećanja na Prvi svjetski rat i njegove složene i dalekosežne hrvatske i međunarodne odjeke.

Dr. sc. Ljiljana Dobrovšak
voditeljica projekta i predsjednica
Programsko-organizacijskog odbora

PROGRAM

PROGRAMME

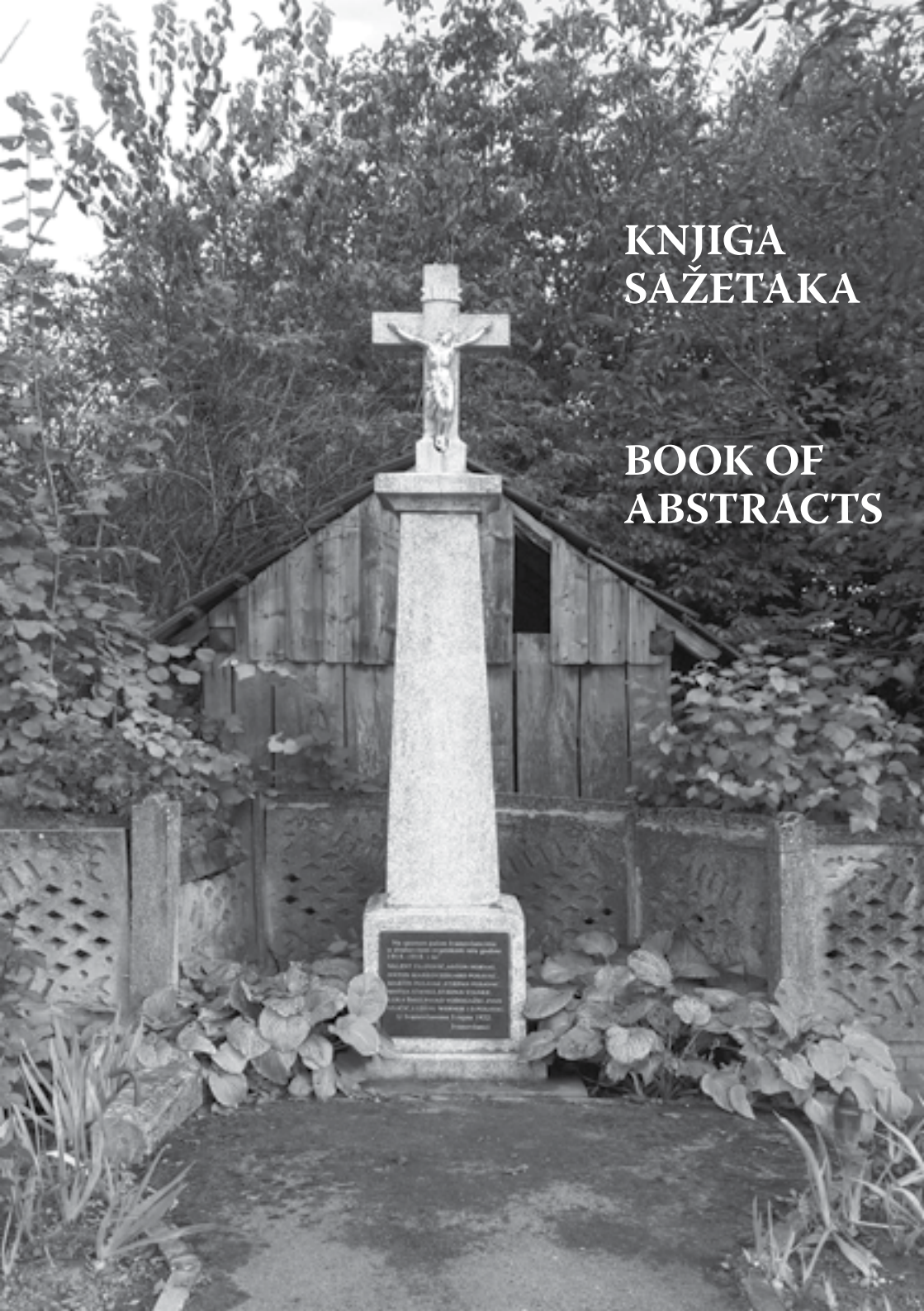
1. dan: 9. rujna 2021. / Day 1: September 9, 2021

- 10:00 – 10:15 **Otvorenje okruglog stola / Round Table Opening**
- 10:20 – 10:40 **Ljiljana DOBROVŠAK** (Zagreb)
Projekt: Prvi svjetski rat u kulturi sjećanja. Zaboravljena baština /
Project: The First World War in the Culture of Memory. Forgotten
Heritage
- 10:40 – 11:00 **Petra SVOLJŠAK** (Ljubljana)
Slovenski krajolik sjećanja u stogodišnjoj perspektivi / Slovenian Re-
membrance Landscape in a Centennial Perspective
- 11:00 – 11:20 **Violeta HERMAN KAURIĆ** (Zagreb)
Bitka za komemoriranje Stogodišnjice Prvoga svjetskoga rata kao
ogledni primjer odnosa prema tom ratu u Hrvatskoj / Struggle to
Commemorate the First World War Centenary – An Illustrative
Example of the Attitude Towards War in Croatia
- 11:20 – 11:40 **Sandra CVIKIĆ** (Vukovar)
Sociološki pristup istraživanju hrvatske kulture sjećanja na Prvi svjet-
ski rat / Sociological Approach in the Study of Croatian First World
War Cultural Memory
- 11:40 – 12:10 **Rasprava / Discussion**
- 12:10 – 12:40 **Predah / Coffee Break**
- 12:40 – 13:00 **Dragan DAMJANOVIĆ** (Zagreb)
Hrvatski arhitekti i spomenici Prvoga svjetskog rata / Croatian Ar-
chitects and Memorials of the First World War
- 13:00 – 13:20 **Boris KUKIĆ** (Zagreb)
Grobnica palih ratnika na Mirogoju – primjer spomeničke baštine
Prvoga svjetskoga rata u Zagrebu / The Tomb of Fallen Warriors at
Mirogoj – An Example of the First World War Monumental Heritage
in Zagreb
- 13:20 – 13:40 **Nikola TOMINAC** (Dugo Selo)
Hrvatska mjesta pijeteta Prvoga svjetskog rata u inozemstvu / The
First World War Croatian Sights of Reverence Abroad
- 13:40 – 14:00 **Aleksandar IGNJATOVIĆ i Olga MANOJLOVIĆ PINTAR** (Beo-
grad)
Drugi život krajputaša: vernakularni kameni kenotafi i socijalistička
mjesta sjećanja u Srbiji / The Afterlife of Roadsiders: Vernacular Sto-
ne Cenotaphs and the Socialist Memorial Sites in Serbia
- 14:00 – 14:30 **Rasprava / Discussion**
- 14:30 **Ručak / Lunch**

2. dan: 10. rujna 2021. / Day 2: September 10, 2021

- 10:00 – 10:20 **Božidar JEZERNIK** (Ljubljana)
Obilježavanje Velikog rata u nacionalnoj državi nacije s tri imena / Commemorating the Great War in the Nation-State of the Nation with Three Names
- 10:20 – 10:40 **Amra ČUSTO** (Sarajevo)
Politike sjećanja na Prvi svjetski rat u BiH / Politics of Remembrance on the WWI in Bosnia and Herzegovina
- 10:40 – 11:00 **Andrea BAOTIĆ-RUSTANBEGOVIĆ** (Sarajevo)
Spomenici i komemorativne prakse u Bosni i Hercegovini tijekom Prvoga svjetskoga rata (1914. – 1918.) – Izgubljeno i zaboravljeno kulturno naslijeđe / Monuments and Commemorative Practices in Bosnia and Herzegovina During the First World War (1914 – 1918) – Lost and Forgotten Cultural Heritage
- 11:00 – 11:20 **Marko VUKIČEVIĆ** (Zagreb)
Prigodna javna plastika i spomenički objekti u Zagrebu iz razdoblja Prvoga svjetskog rata – izgubljeni znakovi Velikog rata / Public Memorials and Monuments from the World War I Period in Zagreb: Lost Signs of the Great War
- 11:20 – 11:50 **Rasprava / Discussion**
- 11:50 – 12:10 **Predah / Coffee Break**
- 12:10 – 12:30 **Monica PRIANTE** (Zagreb)
Onore ai caduti: komemoracija talijanskih vojnika poginulih u Prvome svjetskom ratu / *Onore ai caduti*: Commemoration of Italian Fallen Soldiers during the First World War
- 12:30 – 12:50 **Danilo ŠARENAC** (Beograd)
Asanacija terena i kultura sjećanja. Prakse sahranjivanja u vojsci Kraljevine Srbije 1914. – 1918. / Cleaning Up After the Battle and the Culture of Memory. Burial Practices of the Serbian Royal Army 1914 – 1918
- 13:50 – 14:10 **Nenad LAJBENŠPERGER** (Beograd)
Srpski naspram jugoslavenskih. Sudbina grobova srpskih i austro-ugarskih (jugoslavenskog porijekla) vojnika iz Prvoga svjetskoga rata – nekoliko zapažanja / Serbian vs Yugoslav. Destiny of the Graves of Serbian and Austro-Hungarian (of Yugoslav Origin) Soldiers from the First World War – A Few Observations
- 14:10 – 14:30 **Filip HAMERŠAK** (Zagreb)
Pobačeno *čedo* kulture sjećanja? – fragmenti smjernica za službene povijesti habsburških postrojba 1914. – 1918 / Aborted Infant of the Culture of Memory? – Fragments of Guidelines on Official Histories of Habsburg Military Units 1914 – 1918
- 14:30 – 15:00 **Rasprava / Discussion**
- 15:00 **Ručak / Lunch**

KNJIGA
SAŽETAKA

BOOK OF
ABSTRACTS

PROJEKT: PRVI SVJETSKI RAT U KULTURI SJEĆANJA. ZABORAVLJENA BAŠTINA

U izlaganju će se govoriti o projektu *Prvi svjetski rat u kulturi sjećanja. Zaboravljena baština* koji je započeo 2020. godine zahvaljujući financiranju Hrvatske zaklade za znanost. Svrha projekta je potaknuti znanstvenu raspravu o *kulturi sjećanja* na Prvi svjetski rat u Hrvatskoj te na temelju dobivenih novih spoznaja o istraženoj baštini utvrditi uzroke i odgovoriti na pitanje zašto je došlo do suvremenog *fenomena zaborava* na Prvi svjetski rat u Hrvatskoj.

Ključne riječi: Prvi svjetski rat, kultura sjećanja, baština, Hrvatska

PROJECT: THE FIRST WORLD WAR IN THE CULTURE OF MEMORY. FORGOTTEN HERITAGE

The presentation will talk about the project *World War I in the Culture of Memory. Forgotten Heritage* which started in 2020 thanks to the funding of the Croatian Science Foundation. The aim of this project is to initiate scholarly debate on the 1st WW *culture memory* in Croatia based on newly acquired knowledge about its researched cultural heritage and to determine the causes and why it contributed to the contemporary social *phenomenon of forgetfulness* related to the 1st WW in Croatia.

Key Words: the First World War, the culture of memory, heritage, Croatia

SLOVENSKI KRAJOLIK SJEĆANJA U STOGODIŠNJOJ PERSPEKTIVI

U radu se razmatra slovensko sjećanje na Prvi svjetski rat i to na tri razine: političko/državno sjećanje, historiografija i memoari, te sjećanje na Isonzo /Sočanski front. Tema sjećanja promatra se iz perspektive stogodišnjice zbog toga što su tri države (Kraljevina Jugoslavija, socijalistička Jugoslavija i Slovenija) oblikovale javno sjećanje na različite načine što je posljedično utjecalo i na slovensku historiografiju Prvoga svjetskog rata. Međuratno razdoblje je obilježeno hegemonističkim jugoslavenskim sjećanjem i iskustvom rata gdje se naracije habsburških veterana nisu mogle uklopiti u jugoslavenski okvir. Veterani su se tretirali kao drugorazredni, što je bila djelomično politička odluka, ali i uslijed zakonodavstva koje je unificirano 1925. godine te je omogućilo pristrano i diskriminirajuće tretiranje habsburških veterana. Međutim, slovenske su se veteranske organizacije zauzimale za ostvarivanje socijalne potpore ali i aktivno polujavno memorijaliziranje palih boraca izgradnjom memorijalnih ploča i spomenika na cijelom teritoriju Slovenije, ali ne i u zapadnom dijelu Slovenije koji je Italija okupirala i kasnije priključila. Socijalistička je Jugoslavija pridavala malo pozornosti temi Prvoga svjetskoga rata, izuzev tema (npr. oružani ustanak) koje su se dobro uklapale u antihabsburški narativ poslijeratne (Drugi svjetski rat) slovenske historiografije. Sjećanje na Sočansku frontu kao tema važno je zbog širokog utjecaja na javnost, odnosno živote slovenskih populacija – građana, pojedinaca i vojske – za vrijeme rata, jer Sočanska fronta dugo nije bila u centru pozornosti i javnom sjećanju, ali je pobudila interes historiografije posljednjih trideset godina. Rad stoga analizira razloge djelomičnog zanemarivanja Prvoga svjetskog rata u Sloveniji i suvremeni krajolik sjećanja koji je većinom fokusiran na prostor bivšeg Sočanskog fronta te slovensko vojno i civilno sudjelovanje u Prvom svjetskom ratu.

Ključne riječi: Slovenija, javno sjećanje, historiografija, komemorativna literatura, Sočanska fronta

SLOVENIAN REMEMBRANCE LANDSCAPE IN A CENTENNIAL PERSPECTIVE

The paper will discuss the Slovenian remembrance of the First World War on three levels of remembrance, i.e. public/state remembrance, historiography and memoirs, and the memory of the Isonzo/Soča front. The topic of remembrance will be put in a centennial perspective, because the three States (the Kingdom of Yugoslavia, the socialist Yugoslavia and Slovenia) shaped the public memory in different ways, which influenced also the course of Slovenian historiography of the First World War. The interwar period was marked by the hegemony of the Yugoslav-oriented remembrance of the experience of the war and the Habsburg veteran narration could not fit into the Yugoslav framework. The veterans were treated as the second grade veterans, which was partly a political decision, partly it was due to the legislation that was unified only in 1925 and thus permitted for the biased and discriminatory treatment of ex Habsburg veterans. Nevertheless, the Slovenian veteran organization worked for the social benefits and an active semi-public memory of the fallen soldiers by erecting memorial plaques and memorials throughout the Slovenian territory, but not in the western part of Slovenia that was occupied and later annexed to Italy. The socialist Yugoslavia has paid little attention to the topic of the First World War, but there were some topics (i.e. the military uprisings) that could well fit into the anti-Habsburg narrative of the post-Second World War Slovenian historiography. The topic of the remembrance of the Isonzo front is important because of the wide-range influence on the public, private, military and civil lives of the Slovenian population during the war, yet it was not in the centre of public memory for a long time and has aroused the interest of historiography only in the last three decades. The paper will thus analyse the reasons for a partly neglected remembrance of the First World War in Slovenia and the present remembrance landscape that is mostly concentrated on the former Isonzo front and the Slovenian military and civil engagement in the First World War.

Key Words: Slovenia, public remembrance, historiography, commemorative literature, Isonzo front

BITKA ZA KOMEMORIRANJE STOGODIŠNJICE PRVOGA SVJETSKOGA RATA KAO OGLEDNI PRIMJER ODNOSA PREMA TOM RATU U HRVATSKOJ

Razdoblje 2014. – 2018. bilo je obilježeno komemoriranjem Stogodišnjice Prvoga svjetskog rata u Europi i svijetu, dok se idućih godina sve do danas nešto manje govorilo o Versajskom poretku kojim je uspostavljena nova karta Europe. Tih su godina razvijene zemlje na različite načine odavale počast svojim građanima sudionicima rata, vojnicima i civilima, izražavajući žaljenje i iskazujući zahvalnost za podnijete žrtve. Pri tome se pijetet iskazivao i protivničkoj strani, uz neprestano isticanje činjenice da je rat veliko zlo za sve, bez obzira na stranu na kojoj su se borili sudionici rata, naši preci. I Hrvatska je sudjelovala u komemoriranju Stogodišnjice, doduše nevoljko i tek nakon što su europske institucije i organizacije civilnoga društva pokrenule vlastite projekte koji su se silom geostrateških prilika prelili i na Hrvatsku. Potkraj lipnja 2014. na brzinu je organizirano polaganje vijenaca na spomen-kosturnicu Prvom svjetskom ratu na Mirogoju, nakon čega je odmah uslijedila državna komemoracija u Hrvatskom državnom arhivu. Vijest o tome prošla je prilično nezapaženo u hrvatskom tisku, a brojni građani shvatili su važnost Stogodišnjice tek u idućim godinama kada su javnosti predstavljeni brojni projekti (dokumentarna serija HTV-a, knjige, katalozi, izložbe...) provedeni od strane lokalnih entuzijasta i institucija. Poticaj za to u znatnoj mjeri stigao je od Inicijativnoga odbora za obilježavanje Stogodišnjice Prvoga svjetskog rata, osnovanoga 2012. pri Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu, koji je 2016. prerastao u neprofitnu Udrugu 1914 – 1918. aktivnu i danas. Gledajući unazad, bila je to teška rovovska bitka s državnim institucijama svih razina u kojoj je najveći problem predstavljalo nerazumijevanje važnosti Prvoga svjetskog rata za današnju Republiku Hrvatsku. Od tada su se neke stvari poprilično promijenile, no temeljni problem ostao je frustrirajuće isti.

Ključne riječi: komemoracija, Stogodišnjica Prvoga svjetskog rata, Hrvatska

STRUGGLE TO COMMEMORATE THE FIRST WORLD WAR CENTENARY – AN ILLUSTRATIVE EXAMPLE OF THE ATTITUDE TOWARDS WAR IN CROATIA

The 2014 – 2018 period was marked by the First World War centenary commemoration in the world and Europe, while in subsequent years until today discussions were related to the Versailles Treaty's established order of the new map of Europe. In those years developed countries have commemorated in various ways their citizens, participants of the war, soldiers, and civilians, thereby expressing their regret and showing appreciation for the sacrifices they made. In doing so, the enemy side was also addressed with special reverence, with repeated emphasis of the fact that war is a great evil for all regardless of what side our ancestors have fought. Croatia has also participated in the centenary commemoration. However, it has participated relentlessly and only when the European institutions and NGOs have initiated their own projects which due to geostrategic circumstances spilled over to Croatia. At the end of 2014, a hastily wreath laying ceremony was organized in the Mirogoj's First World War Memorial Ossuary, followed immediately by the state commemoration at the Croatian State Archive. The event was rather unnoticed by the Croatian press, and numerous citizens have acknowledged the importance of the centenary only when in subsequent years numerous projects were presented to the public (documentary series on Croatian State Television, books, catalogues, exhibitions...) by local enthusiasts and institutions. The encouragement came from the Initiative Committee for the First World War Centenary Commemoration, founded in 2012 by the Croatian Institute of History in Zagreb, which later developed as a non-profit organization NGO 1914 – 1918 still active today. Looking back, it was a heavily entrenched struggle with the state institutions on all levels caused by the problems related to state ignorance of the significance the First World War bears for the contemporary Croatian Republic. Since then, circumstances have changed although basic issues have remained frustratingly the same.

Key Words: Commemoration, Centenary WWI, Croatia

SOCIOLOŠKI PRISTUP ISTRAŽIVANJU HRVATSKE KULTURE SJEĆANJA NA PRVI SVJETSKI RAT

Na temelju preliminarnih socioloških istraživanja provedenih 2020. godine (Cvikić i Dobrovšak, 2021) kao i rezultata predstavljenih u 2021. godini, u ovom radu se daje prijedlog postkonstruktivističkog kvalitativnog načina istraživanja pisanih povijesnih izvora o iskustvu Prvoga svjetskog rata kao i sjećanja njegovih aktivnih sudionika iz Hrvatske. Foucaultovska analiza diskursa kao metodologija (Foucault, 1981) i interpretativni okvir kritičkog iščitavanja (Graham, 2011) javnog diskursa hrvatskoga tiska u međuratnom razdoblju koji su se do sada koristili ukazuju na potencijal koji takav sociološki istraživački okvir posjeduje u proučavanju *kulture sjećanja* na Prvi svjetski rat u Hrvatskoj. Prema tome, cilj je ovoga rada prikazati daljnji razvoj tog metodološko-teorijskog okvira fokusirajući se na jasno definirane koncepte koji u hrvatskom međuratnom kontekstu oblikuju kulturu sjećanja na Prvi svjetski rat.

Ključne riječi: Prvi svjetski rat, kultura sjećanja, postkonstruktivistički sociološki pristup, foucaultovska analiza diskursa

SOCIOLOGICAL APPROACH IN THE STUDY OF CROATIAN FIRST WORLD WAR CULTURAL MEMORY

Based on the preliminary sociological research outcomes in 2020 (Cvikić and Dobrovišak, 2021) and presented results in 2021, this paper proposes a post-modernist qualitative way of research related to historical sources about the First World War experiences and memories of the active participants in Croatia. Both, the Foucauldian discourse analysis as methodology (Foucault, 1981) and critical interpretative framework (Graham, 2011) of the inter-war Croatian press's public discourse used so far, have indicated that such sociological research framework possesses improved potential for the study of Croatian *memory culture* about the First World War. Therefore, the aim of this paper is to present further development of utilized methodological and theoretical framework focusing on clear definition of concepts that shaped the interwar Croatian context of the First World War cultural memory.

Key Words: The First World War, memory culture, post-constructivist sociological approach, Foucauldian discourse analysis

HRVATSKI ARHITEKTI I SPOMENICI PRVOGA SVJETSKOG RATA

Cilj je izlaganja prikazati kako su hrvatski arhitekti projektirali spomenike Prvoga svjetskog rata. Zbog nestašice ljudstva i materijala te općenito teških gospodarskih prilika na hrvatskom je području realiziran tijekom Prvoga svjetskog rata manji broj većih spomenika, no i taj mali broj realiziranih spomenika, kao i sačuvani nerealizirani projekti u dovoljnoj mjeri govore koji su arhitekti bili angažirani, tko ih je angažirao i kakva su stilska rješenja primjenjivali. Najmonumentalniji realizirani spomen-kompleks podignut tijekom Prvoga svjetskog rata, vojničko groblje u Karlovcu, podignuto prema projektu arhitekta Hermana Bolléa, svjedoči o popularnosti historicističkih, kasno devetnaestostoljetnih obrazaca. U isto vrijeme hrvatska Zemaljska vlada uključuje u Zemaljski odbor za skrb o ratnim grobovima cijeli niz arhitekata srednje generacije (Janko Holjac, Martin Pilar), a od mlađih arhitekata, Viktora Kovačića. Upravo je Kovačića, učenika Otta Wagnera i prvaka hrvatske moderne arhitekture, Zemaljska vlada poslala 1916. godine na pet dana u Beč kao predstavnika spomenutog odbora u Ministarstvo rata. Nesumnjivo kao rezultat toga Kovačićeva puta i članstva u odboru trebaj tumačiti nerealizirane projekte za vojnička groblja sačuvane u ostavštini toga arhitekta u Ministarstvu kulture Republike Hrvatske, kao i projekte koje je objavio Edo Schön u monografiji o Kovačiću 1927. godine. Za razliku od Bolléova projekta za Karlovac, izvedenoga u stilu neoromanike, koji podsjeća svojim rješenjima na spomenike i građevine kasnog 19. i ranog 20. stoljeća u Njemačkom Carstvu, Kovačićevi su projekti izvedeni u kombinaciji elemenata kasne secesije i neoklasicizma, dakle u stilu koji je i inače bio dominantan u (srednjo)europskoj arhitekturi početkom 20. stoljeća. Kompleks vojnoga groblja prema projektu Viktora Kovačića bio bi okružen njegovanim drvoredom. Na pravokutnoj površini grobovi bi bili identični i pravilno raspoređeni. Ulaz u kompleks bio bi markiran ekspresivno riješenim portalom koji bi krunio natpis *Pro patria*, za koji je Kovačić izradio više različitih projekata. Ulazna strana groblja bila bi dodatno naglašena toskanskim stupovima okrunjenim, koliko se da zaključiti, peharima s vječnom vatrom. Središnji dio kompleksa činio bi slavluk okrunjen skulpturom, za pretpostaviti je pobjede. Iako taj projekt, koliko je poznato, na kraju nije realiziran uočljivo je kako su realizirani projekti memorijala Prvoga svjetskog rata podizani u Italiji, Francuskoj i Velikoj Britaniji slični po oblikovnom rješenju. Dakako, to nije rezultat Kovačićeva utjecaja na druge europske arhitekte već je odraz sličnih stilskih težnja u europskoj arhitekturi toga vremena.

Ključne riječi: Herman Bollé, Viktor Kovačić, javni spomenici, Prvi svjetski rat, neoromanika, neoklasicizam, secesija

CROATIAN ARCHITECTS AND MEMORIALS OF THE FIRST WORLD WAR

The aim of this presentation is to analyse designs for the monuments of the First World War made by Croatian architects. Due to the lack of work force and materials, and generally difficult economic conditions in Croatia, a small number of larger monuments were realized during the First World War. However, realized monuments, as well as preserved unrealized designs show which architects were engaged, who hired them and what stylistic solutions they applied.

The most monumental memorial complex erected during the First World War, the military cemetery in Karlovac, built according to the design of the architect Herman Bollé, testifies to the popularity of historicist, late 19th-century architectural motifs. In the same time, the Croatian Provincial Government included a number of architects like Janko Holjac, Martin Pilar and Viktor Kovačić in the National Committee for the Care of War Graves. It was Kovačić, student of Otto Wagner and the champion of Croatian modern architecture, who was sent by the Croatian Provincial Government to Vienna in 1916 for five days as a representative of the said committee to the Ministry of War.

Undoubtedly, result of Kovačić's trip and membership in the board are unrealized designs for military cemeteries preserved in the estate of this architect in the Ministry of Culture of the Republic of Croatia, as well as designs published by Edo Schön in a monograph on this architect in 1927.

Unlike Bollé's design for Karlovac, executed in the neo-Romanesque style, reminiscent in its solutions of monuments and buildings of the late 19th and early 20th centuries in the German Empire, Kovačić's designs were conceived in a combination of elements of late Art Nouveau and Neoclassicism, a style otherwise dominant in (Central) European architecture of the early 20th century. Viktor Kovačić envisaged military cemetery complex surrounded by a well-kept tree line. On a rectangular surface the graves would be identical and properly spaced. The entrance to the complex would be marked by an expressively designed portal, which would be crowned with the inscription *Pro patria*, for which Kovačić made several different designs. Tuscan pillars crowned with lamps of eternal fire (as far as can be deduced) would further accentuate the entrance side of the cemetery. The central part of the complex would form a triumphal arch crowned with a sculpture of victory. Although this project was not realized, as far as it is known, it is noticeable that the realized projects of the First World War memorials erected in Italy, France, Great Britain and other European countries, have some similarities in design. Of course, this is not the result of Kovačić's influence on other European architects but is a reflection of similar stylistic aspirations in European architecture of the time.

Key Words: Herman Bollé, Viktor Kovačić, Public Monuments, Neo-Romanesque, Neoclassicism, Art-Nouveau

GROBNICA PALIH RATNIKA NA MIROGOJU – PRIMJER SPOMENIČKE BAŠTINE PRVOGA SVJETSKOG RATA U ZAGREBU

Izbijanjem Prvoga svjetskog rata Zagreb postaje jedno od brojnih središta za zbrinjavanje ranjenih i bolesnih vojnika dopremljenih s ratišta, kao i vječno počivalište za manji dio onih koji (ni)su imali sreće. Umrli vojnici uglavnom su pokapani na središnjem zagrebačkom groblju Mirogoju. Svakom umrlom časniku kao i običnom vojniku, neovisno o tome kojem vojnom taboru je pripadao, bilo je osigurano grobno mjesto na kojemu su, ovisno o vjeroispovijesti, bili pokapani na zasebnim grobnim poljima. Tako su na katoličkim grobnim poljima pokapani rimokatolici, pravoslavni, grkokatolici i protestanti, dok su vojnici židovske vjere pokapani u zasebnom dijelu groblja, kao i vojnici muslimanske vjeroispovijesti. Svaki grob bio je u obliku humka, označen odgovarajućim vjerskim obilježjem, na kojemu je bila postavljena ovalna limena pločica s rednim brojem, imenom i prezimenom, činom, pripadnosti vojnoj jedinici i datumom smrti, na njemačkom i hrvatskom jeziku. Sveukupno, tijekom rata 1914. – 1918. i prvih mjeseci 1919. na Mirogoju je pokopano oko 3700 vojnika umrlih u brojnim zagrebačkim civilnim i vojnim bolnicama te bolnicama Crvenoga križa. Inicijativu podizanja zajedničke grobnice, ekshumacije i prenošenja posmrtnih ostataka oko 3700 vojnika iz Prvoga svjetskog rata pokopanih na Mirogoju pokrenulo je Gradsko poglavarstvo grada Zagreba 1927. godine. Međutim, sve do 1931. godine ništa se nije poduzelo zbog administrativne tromosti gradskog i državnog aparata. Donji dio grobnice, odnosno kosturnica, dovršen je tek 1934. kada je obavljena i ekshumacija, a vanjski dio grobnice bez spomenika obložen pločama od bizečkog kamena završen je 1935. godine. Kosturnica je podijeljena na nekoliko prostorija u kojima su smješteni „Slaveni i ostale narodnosti” (oko 2800), „Mađari” (oko 450) i „Austrijanci” (oko 110). Za tu potrebu Udruženje rezervnih oficira i ratnika pododbora u Zagrebu zatražilo je od Republike Austrije i Kraljevine Mađarske dozvolu za ekshumaciju i presljeenje posmrtnih ostataka njihovih vojnika u grobnicu, na temelju potpisanih mirovnih ugovora iz 1919. i 1920. godine. Dosadašnjim istraživanjem utvrđeno je da se u grobnici nalazi sveukupno oko 3300 posmrtnih ostataka vojnika različitih nacionalnosti (Hrvati, Mađari, Austrijanci, Srbi, Slovenci, državljani BiH, Rusi, Rumunji, Crnogorci i Česi). S obzirom na to da je izrada popisa još uvijek u tijeku, konačan broj pokopanih vojnika i njihove nacionalnosti autor ovoga teksta još treba utvrditi. Iz raznih razloga četiri stotine posmrtnih ostataka iz raznih razloga nije preneseno u zajedničku grobnicu. Zbog manjka financijskih sredstava u gradskom proračunu do 1938. nije se razmišljalo o uređenju gornjeg dijela grobnice, odnosno postavljanju spomenika. Novim raspisom natječaja za podizanje spomenika 1938., zbog brojnih financijskih i sudskih nedoumica, spomenik *Pietà* kiparskog tandema Vanje Radauša i Jozе Turkalja konačno se postavlja tek u ožujku 1940. kada je grobnica svečano predstavljena javnosti.

Ključne riječi: Prvi svjetski rat, Zagreb, Mirogoj, spomenik, kosturnica

THE TOMB OF FALLEN WARRIORS AT MIROGOJ – AN EXAMPLE OF THE FIRST WORLD WAR MONUMENTAL HERITAGE IN ZAGREB

With the outbreak of the First World War Zagreb becomes one of many centers that took care for wounded and sick soldiers transported from battlefields, thereby providing a resting place also for those unlucky few. Deceased soldiers were in principle buried at the central Zagreb cemetery Mirogoj. For every deceased officer and regular soldier, regardless of their military affiliation, a resting place was ensured where they were buried in separate cemetery sections according to their religion. Therefore, in the section with Catholic resting places both Roman Catholics, Orthodox, Greek Orthodox and Protestants were buried, while Jewish soldiers were buried in separate section of the cemetery same as soldiers of the Muslim faith. The resting place was made as a tomb in the form of ridges, marked by appropriate religious markings, on the oval metal plate with a sequence number, name and surname, rank, military unit affiliation and the date of death all written in German and Croatian Language. During 1914 – 1918 war and in first months of the 1919 in the Mirogoj cemetery was buried in total 3700 soldiers who died in numerous civilian and military hospitals in Zagreb and in the Red Cross hospitals. The initiative to build the monument for all soldiers, their exhumation and transportation of 3700 remains of the First World War soldiers buried in Mirogoj, came from Zagreb's town authority in 1927. However, long before 1931 no one has done anything about it due to administrative negligence of the city and state authorities. The lower section of the tomb, namely the ossuary, was completed in 1934 after exhumation; and the external section of the tomb was without a statue covered with plaques made of Bizek's stone thus completed in 1935. The ossuary was divided in several rooms which have accommodated "Slav's and other nationalities" (around 2800) , "Hungarians" (around 450) and "Austrians" (around 110). For that reason, the *Association of Reserve Officers and Warriors – a Subcommittee in Zagreb* has requested a permission from the Republic of Austria and Hungarian Kingdom to exhume and relocate remains of dead soldiers into the tomb, based on the signed peace agreements in 1919 and 1920. So far, the research has confirmed that this tomb contains in total around 3300 remains of dead soldiers of different nationalities (Croats, Hungarians, Austrians, Serbs, Slovaks, citizens of Bosnia and Herzegovina, Russians, Rumanians, Montenegrins, and Czechs). While the list is still in making, the number of buried soldiers is not complete as well as their nationality is yet to be determined. For various reasons, 400 remains of dead soldiers were not transported into the joint tomb. Due to financial shortages in the city budget since 1938 no one considered to continue with tomb arrangements, namely the construction of the monument. When the new public call was launched in 1938 for the monument construction, due to numerous financial and judicial dilemmas, the statue *Pietà* made by sculptors Vanja Radauš and Jozo Turkalj, was finally erected in March 1940 and the tomb was finally presented to the public.

Key Words: the First World War, Zagreb, Mirogoj Cemetery, monument, ossuary

HRVATSKA MJESTA PIJETETA PRVOGA SVJETSKOGA RATA U INOZEMSTVU

Danas se s pijetetom sjećamo žrtava Prvoga svjetskog rata. Desetci milijuna mrtvih i ranjenih nisu doveli do trajnog mira nakon njegova završetka. Nakon stotinjak godina prisjećamo se pojedinih krvavih bitaka toga rata i evociramo stradanja naših predaka koja su uslijed povijesnih okolnosti ostala zaboravljena. Tijekom proteklih petnaestak godina hrvatski znanstvenici i volonteri započeli su mukotrpan posao na istraživanjima i obilježavanju mjesta stradanja hrvatskih vojnika koja su uspjela fizički preživjeti vrlo dinamična događanja dvadesetog stoljeća. Do sada su obnovljena mjesta pijeteta u Ukrajini (Glibivka, Dobrinovci, prijevoj Uzsok, Odessa i Stryj) i Poljskoj (Ujście Jeziuckie), a obišeta su i istražena pojedina mjesta na Soči, Piavi, u Južnom Tirolu (Slovenija, Austrija i Italija) i kod Verduna u Francuskoj.

Ključne riječi: hrvatska vojna povijest, Prvi svjetski rat, mjesta pijeteta u inozemstvu

THE FIRST WORLD WAR CROATIAN SIGHTS OF REVERENCE ABROAD

Today we commemorate with reverence the victims of the First World War. Dozens of millions of dead and injured have brought about permanent peace after its end. A hundred years later, one remembers bloody battles of the war and evoke suffering of ancestors which are forgotten due to historical circumstances. In last fifteen years Croatian scientists and volunteers have started a difficult inquiry and a job of establishing memory sites related to Croatian war casualties that have survived the test of time in the 20th century. So far, places of special reverence were constructed in Ukraine (Glibivka, Dobrinovci, mountain pass Uzsok, Odessa i Stryj) and in Poland (Ujście Jezuickie), while memory sites are surveyed and researched in Isonzo, Piave, South Tirol (Slovenia, Austria and Italy), and in Verdun in France.

Key Words: Croatian military history, the First World War, sights of reverence abroad

DRUGI ŽIVOT KRAJPUTAŠA: VERNAKULARNI KAMENI KENOTAFI I SOCIJALISTIČKA MJESTA SJEĆANJA U SRBIJI

Žalovanje za palim vojnicima čija su tijela bila nepovratno izgubljena, daleko od njihovih domova, bilo je česta pojava u Srbiji u kasnom 19. i ranom 20. stoljeću. Članovi obitelji koji nisu bili u mogućnosti pokopati svoje voljene često su podizali male, nepretenciozne samostojeće spomenike (krajputaše), obično smještene pokraj putova diljem ruralnih područja, a građeni su u znak sjećanja na pale rođake. Često bogato ukrašeni, krajputaši su imali različite lakonske stihove iz pučkih tekstova koji su bili reprezentacija života i smrti onih koje se komemoriralo. Ti su spomenici podsjećali prolaznike na hrabri život i tragičnu sudbinu muškaraca palih u ratu. Do izgradnje velikoga broja krajputaša dolazi nakon srpsko-turskog rata (1876. – 1878.), balkanskih ratova (1912. – 1913.) i Prvoga svjetskog rata (1914. – 1918.) te postaju odraz žalovanja lokalnih zajednica u još uvijek dominantno agrarnom društvu gdje je gotovo svaka obitelj izgubila nekoga u ratu. Međutim, u drugoj polovici 20. stoljeća kenotafi pokraj mnogobrojnih cesta u Srbiji nisu predstavljali samo neku vrstu etnološke zanimljivosti. Ta skromna arhaična kamena obilježja bila su početak onoga što će postati posebne *knjige ispisane u kamenu* i kao takvi će biti uključeni u socijalistički veliki narativ nacionalnog oslobođenja. Ti spomenici bili su ponovno usađeni u parkove sjećanja izgrađene kako bi komemorirali žrtve Drugoga svjetskog rata – što je samo po sebi bilo interpretirano kao jedan revolucionarni korak u dugoj povijesti nacionalnog oslobođenja jugoslavenskih naroda. Pa tako krajputaši postaju sastavnim dijelom jednog novog područja sjećanja u Srbiji. Kao simboli autentične i domaće arhaične kulture, uključujući u primordijalnu povezanost ljude, povijesti i krajolike, krajputaši se koriste u tim kalkuliranim organizacijama mjesta sjećanja, potičući ljude na komemoraciju ratnih žrtava. Na taj su način krajputaši potpomogli instrumentalno konstruiranje narativa socijalističke Jugoslavije o transhistorijskom jedinstvu živih i mrtvih. Istovremeno su ti spomenici putokazi u izgradnji novih područja sjećanja postajući katalizator promjena u Srbiji gdje sjećanje na Prvi svjetski rat doživljava svoj vrhunac u zadnjem jugoslavenskom desetljeću.

Ključne riječi: Prvi svjetski rat, Srbija, žalovanje, krajputaši, socijalistička Jugoslavija

THE AFTERLIFE OF ROADSIDERS: VERNACULAR STONE CENOTAPHS AND THE SOCIALIST MEMORIAL SITES IN SERBIA

Mourning of the fallen soldiers whose bodies were irrevocably lost, far away from their homes, was quite common in the late-nineteenth- and early-twentieth-century Serbia. Family members who were not able to bury their beloved ones often erected small, unpretentious sandstone monuments (*krajputaši*), usually set just off the roads throughout rural landscapes, built in memory to their fallen relatives. Often colourfully decorated, the roadsiders included various laconic verses from the vernacular literature representing the life and death of those commemorated. These monuments reminded passers-by of the brevity of life and the tragic destiny of the men fallen in wars. A rather extensive production of the roadsiders, after the Serbo-Turkish War (1876 - 1878), the Balkan Wars (1912, 1913) and the First World War (1914 – 1918), is probably the most conspicuous example of the local culture of bereavement in a still highly agrarian society in which almost every family had lost at least one member in war. In the second half of the twentieth century the Serbian roadside cenotaphs, however, did not represent only an ethnographic curiosity. These humble, archaic stone markers were beginning to become perceived as peculiar “books in stone” and included into the socialist master narrative of national liberation. Having been sometimes replanted into the memory parks built to commemorate the victims of the WWII — which itself was interpreted as a revolutionary step in the long history of national liberation of Yugoslav peoples — the roadsiders became a constitutive element of a new memory landscape in Serbia. As the symbols of the genuine and domestic archaic culture, connoting primordial attachments between people, history, and landscape, they were used within these calculatedly organized memorial sites, galvanizing the people behind the course of the commemoration of war victims. In this way, the roadsiders facilitated the instrumental construction of the socialist Yugoslav narrative about a trans-historical unity of the living and the dead. And yet simultaneously, these stone memorials were also landmarking in a newly emerging landscape of memory, becoming the catalysts for change in the remembrance of WWI in Serbia that would reach its peak in the last Yugoslav decade.

Key Words: the First World War, Serbia, mourning, roadsiders (*krajputaši*), Socialist Yugoslavia

OBILJEŽAVANJE VELIKOGA RATA U NACIONALNOJ DRŽAVI NACIJE S TRI IMENA

Vidovdansko su ubojstvo u Sarajevu 1914. godine iskoristile austrougarske vlasti kako bi pokrenule rat protiv Srbije. Građani dvojne monarhije bili su uz pomoć medijske propagande i policijske represije i cenzure u nešto manje od mjesec dana emocionalno predisponirani i uvjereni kako je potrebno odnose sa Srbijom razjasniti. U svim gradovima Austro-Ugarske imidž koji su propagirali putem suvremenog tiska bio je o onaj o spontanom popularnom ratnom entuzijazmu. Naravno, ratna propaganda je koristila crno-bijelu tehniku kako bi predstavila situaciju na bojišnici, opisujući „naše heroje!” koji su se hrabro borili protiv „srpskih divljaka”. Međutim, realnost nije bila crno-bijela kao što ju je propaganda predstavljala. Naime, za vrijeme Bitke kod Cera vojnici su 28. praške pukovnije odbili su boriti se protiv svoje „srpske braće”. Pod zapovijedi da napadnu srpske položaje, oni su ostavili oružje i marširali prema srpskim rovovima pjevajući „Hej Slaveni!” Štoviše, borbena crta suprotstavljenih vojski nije bila sastavljena samo od pripadnika jednoga naroda. Tako je jedna od prvih slovenskih žrtava Velikoga rata u Srbiji sredinom kolovoza 1914. godine kod Cera bio Slovenac Anton Jenko, koji se borio kao dragovoljac srpske vojske. U stvarnosti, osim crno-bijele, bile su tu i druge boje. Međutim, mobilizacija Prvoga svjetskog rata temeljena je na crno-bijeloj podjeli Južnih Slavena te je ostavila trajan trag i postala jedan od glavnih uzroka produženog konflikta između građana prve zajedničke jugoslavenske države.

Jedan od glavnih zadataka jedne nacionalne države u komemoriranju palih vojnika, kako to T. G. Ashplant navodi, jest održavanje ili osiguranje jedinstva jedne *imaginarne zajednice*, njezinih pripadajućih naracija i rituala, unatoč katkada akutnim društvenim podjelama. Međutim, u zajedničkoj jugoslavenskoj državi – a uslijed podjela koje proistječu iz ratnog razdoblja s jedne strane, i političara koji su ciljano kapitalizirali na takvim pozicijama s druge strane, bilo je nemoguće konstruirati zajedničko sjećanje na prošlost koja ih je trebala ujediniti kao jednu naciju. Na tom je tragu primjerice Stojan Protić, premijer Kraljevine SHS, tvrdio kako Slovenci i Hrvati kao gubitnici rata trebaju snositi posljedice što potvrđuje i „moto – aksiom koji kaže kako pokoreni moraju hraniti, izdržati i pokoriti se pobjedniku”. Iako je broj poginulih bio najveći na srpskoj strani, za razliku od austrougarskih veterana, srpski su veterani imali barem zadovoljštinu znajući kako njihove patnje i žrtve nisu bile uzaludne i da su kao rezultat toga postigli ujedinjenje i oslobođanje svih Južnih Slavena. Komemoracijske svečanosti koje su se održavale na godišnjicu važnih bitaka služile su ublažavanju poslijeratne traume. Invazija austrougarske vojske, srpski poraz, povlačenje, okupacija i konačna pobjeda davali su smisao ratnom iskustvu.

COMMEMORATING THE GREAT WAR IN THE NATION-STATE OF THE NATION WITH THREE NAMES

The Vidovdan assassination in Sarajevo, in 1914, was used by the Austro-Hungarian authorities as a trigger for the war against Serbia. Citizens of the Dual Monarchy, with the help of media propaganda, and police repression and censorship, made in less than a month a long way, filled with emotions, which culminated in acceptance and even conviction that the relations with Serbia should be “clarified.” In all Austro-Hungarian cities and towns, the image portrayed by contemporary press was image of spontaneous popular enthusiasm for the war. Of course, war propaganda used black-and-white technique to present the situation at the battlefields, describing “our heroes!” who were fighting courageously against “Serbian savages”. However, the reality was not as black-and-white as presented by propaganda. Thus, during the Battle of Cer, the soldiers of the 28th Prague Regiment refused to fight against their “Slav brothers”. At the command to attack the Serbian position, they left their weapons aside and marched towards the Serbian entrenchment singing “Hey, Slavs!” Even more, the battle lines of the opposing armies were not made exclusively from the members of one nation. So, it happened that one of the first Slovenian victims of the Great War in Serbia in mid-August 1914, under the Cer, was a Slovenian Anton Jenko, who fought as a volunteer in the Serbian army. In reality, there were also other colours, not just black and white. But the mobilization for the Great War on the basis of black-and-white divisions between the Southern Slavs left a lasting mark and remained one of the causes of an extended period of conflicts between the citizens of the first common Yugoslav state.

One of the important tasks of a nation state in the commemorations of the fallen soldiers, as T. G. Ashplant put it, is to maintain or secure the unity of an “imagined community,” and its associated narratives and rituals, in the face of sometimes acute social divisions. However, in the common Yugoslav state – and due to the divisions originating from the period of war, on one side, and the politicians aiming to capitalize their positions – they were unable to construct a common memory of the past to unite them as a one nation. Along these lines, Stojan Protić, the first Prime Minister of the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes, for instance, argued that the Slovenes and Croats, as losers in the war, should bear the consequences and claimed: “The motto that the vanquished must feed, endure and obey the victor, that is an axiom.” Although the death toll was higher on the Serbian side, unlike the Austro-Hungarian war veterans, Serbian veterans at least had the satisfaction of knowing that their suffering and sacrifice were not in vain, that as a result, they achieved the liberation and unification of all the South Slavs. Memorial ceremonies held on the anniversaries of important battles served the purpose of alleviating the traumas left behind by the war. The Austro-Hungarian army’s invasion, the Serbian defeat,

U Kraljevini SHS srpska je vojna pobjeda slavljena putem državnog financiranja monumentalnih javnih spomenika, a srpskim je vojnicima i dragovoljcima odavana počast za vrijeme dana nacionalnih komemorativnih svečanosti. Naravno, u puno manjem je broju takvih svečanosti bilo u slovenskom dijelu države. Nakon nekoliko godina zatišja na temu palih vojnika, poziv dolazi od strane izmučenih članova obitelji kojima je negirano barem jedno mjesto sjećanja i žalovanja. One su držale kako je „sramotno” da većini vojnika nije dodijeljen ni najskromniji natpis s imenom na crkvenom zidu ili nekom groblju, kao ni najjednostavniji spomenik smješten na javnom mjestu i da se niti jedna jednostavna komemoracija nije mogla održati u njihovu čast. Konačno je udruženje slovenskih veterana počela organizirati komemoracije, otkrivajući spomen-ploče i pokrećući druge aktivnosti, posebice tijekom praznika prvoga studenog. Ta su događanja prozvana apolitičnim po karakteru premda je njihov zajednički cilj bio očigledan: masovna mobilizacija iz određenih političkih razloga. Druženja su se organizirala u povodu otkrivanja spomen-ploča ili za vrijeme komemorativnih svečanosti i redovito su uključivala predstavljanje političkih mišljenja, posebice onih službenih, koja su većinom vezana za sadašnjost a ne prošlost. Spomenici i sjećanja posvećeni palim vojnicima godinama su se umnožavali, kao i broj odgovarajućih komemorativnih svečanosti. Na kraju su ploče s imenima palih i nestalih vojnika ukrašavale kamene spomenike koji su predstavljali vojnike, a u Dravskoj Banovini bili su odjeveni u odore bivše austrijske vojske. Na spomeniku u gradu Trebnju iz 1933. godine nalazi se zadivljujući zapis koji govori kako je spomenik posvećen „junacima naše domovine” (Junakom naše domovine). Od sredine 1920-ih spomenici palim vojnicima postavljeni su u većini sela i gradova diljem Dravske banovine. U vrijeme kada su Beograd i ostala srpska područja države uzimali državne zajmove kako bi izgradili svoje spomenike, država nije poduzela ništa kako bi odala počast vojnicima druge strane; seljaci, rođaci i veterani morali su te troškove sami snositi. Tako je izgrađen kontekst u kojem su se spiralno razvili prijeratni animoziteti, očito gorki i intenzivni, produbljujući razdor. Jedan od najvažnijih zadataka nacionalne države u komemoraciji palih vojnika je uspostava i osiguranje jedne *imaginarne zajednice* i njezinih narativa i rituala kako bi se prebrodile podjele u zajednici. Međutim, Južni Slaveni u jednoj zajedničkoj državi zbog podjela do kojih dolazi tijekom ratnih godina ali i zbog politizacije postojećih razlika nisu uspjeli izgraditi zajedničko sjećanje na prošlost koja ih je mogla ujediniti.

Ključne riječi: komemoracije, bratoubilački rat, Prvi svjetski rat, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, politike sjećanja, javni spomenici

retreat, occupation and final victory against overwhelming odds became elements of the Serbian post-war narrative which in return gave meaning to the war experiences. In the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Serbian military conquests were celebrated with magnificent state-funded public monuments, and Serbian soldiers and volunteers honoured on days of national commemoration. Naturally, there were fewer of these celebrations in the Slovene part of the country. After several years of silence on the topic of the fallen soldiers, calls arose from the anguish of family members who were denied a place to remember and mourn. They found it “disgraceful” that the majority of the soldiers had not even been given a modest name plate on a church wall or in some graveyard, that not even a simplest monument had been put up in public space, that not a single commemoration had been held in their honor. Eventually, the association of Slovene veterans began organizing commemorations, revealing memorial plaques and other particular gestures, especially during the November 1st holidays. These events were proclaimed to be non-political in character, though their common goal was evident: the mobilization of masses for particular political purposes. Assemblies organized around the revealing of memorial plaques or at commemorative ceremonies regularly included the expression of political opinions, especially formal ones, though always regarding the present rather than the past. Monuments and memorials dedicated to fallen soldiers were multiplying year after year, just like the number of the corresponding commemoration ceremonies. Eventually plates with names of fallen and missed soldiers were embellished with stone figures representing soldiers, in the Drava Banate they were dressed in the uniforms of the former Austrian army, to the monument in the town of Trebnje, in 1933, an astonishing inscription was attached, explaining that it was dedicated to the “heroes of our homeland” (Junakom naše domovine). From the mid-1920s on, monuments to fallen soldiers were being installed in most villages and towns across the Drava Banate. At a time when Belgrade and other Serbian parts of the country were taking state loans to construct monuments to their own, the state made no effort to honor the soldiers of the other side, villagers, relatives and veterans had to cover the costs themselves. This, too, constructed the context in which the spiral spun, the pre-war enmity ostensibly bitter and intense, divides were opening up. One of the most important tasks of the nation-state in commemorating fallen soldiers was to establish and secure an “imagined community” and its narratives and rituals to overcome divisions within the community. However, Southern Slavs in a common state—due to the divisions during the war years and the politicisation of existing differences—did not succeed in forming a common memory of the past that would unite them.

Key Words: commemorations, fratricidal War, the Great War, Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes, politics of Memory, public Monuments

POLITIKE SJEĆANJA NA PRVI SVJETSKI RAT U BiH

Raspad Austro-Ugarske Monarhije izazvao je tektonske poremećaje, a za one koji su kao nekadašnji zemaljski pripadnici tog carstva dočekali kraj Prvoga svjetskog rata značio je suočavanje s potpuno novim društveno-političkim okolnostima i brojnim otvorenim novim pitanjima. Politička realnost nakon 1. 12. 1918. bila je Kraljevina SHS, dileme mnogobrojne a pitanje kako će se graditi jedinstvena kultura sjećanja u slučaju okupljenih Južnih Slavena postat će prvorazredno. Nova politika kolektivnog sjećanja nastojala je odgovoriti zadatku uspostavljanja zamišljenog nacionalnog jedinstva i zajedništva koji je u bosanskohercegovačkim prilikama bio kompleksniji i puno izazovniji zbog postojanja različitih historijskih iskustava, brojnih mitova, te posebno zato što su stanovnici Bosne i Hercegovine (Srbi, Hrvati, Bošnjaci i drugi) ratovali na različitim stranama, na strani pobjednika i pobijeđenih. Život prve južnoslavenske države u Sarajevu započeo je uklanjanjem spomenika posvećenog Sofiji i Franzu Ferdinandu s mjesta atentata, događaja koji je 1914. godine svijet gurnuo u Veliki rat i njegovom novom interpretacijom. Način uspostave nove prakse sjećanja i novog simboličkog reda zbog sudjelovanja značajnog broja bosanskohercegovačkog stanovništva na strani austrougarske vojske nije bio označen intenzivnom izgradnjom spomenika posvećenih poginulim vojnicima nego izgradnjom tzv. dinastičkih spomenika posvećenih Karađorđevićima, Petru I. i Aleksandru I. Ideja integrativnog jugoslavenstva manifestirala se izgradnjom kolektivnog identiteta putem dominantnog narativa o značaju srpske vojske, Kosovskom boju, odanosti dinastiji, obilježavanju Vidovdana, pri čemu nije bilo previše sluha za različite slojeve sjećanja i teška pitanja naslijeđa rata.

Ključne riječi: politike sjećanja, BiH, novi simbolički red, dinastički spomenici

POLITICS OF REMEMBRANCE ON THE WWI IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

The collapse of the Austro-Hungarian Empire caused tectonic changes, and for those who as the citizens of the Empire came out of the First World War, it meant facing a new socio-political circumstances and numerous open questions. The political reality after December 1, 1918, was the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, dilemmas were many, and the question how to build a common culture of remembrance of the united South Slavs became one of the crucial ones. The new policy of collective memory tended to respond to the task of establishing an imaginary national unity and togetherness, however, in the case of Bosnia and Herzegovina it was even more complex and challenging due to the existence of different historical experiences, numerous myths, as well as due to the fact that during the war the citizens of Bosnia and Herzegovina (Serbs, Croats, Bosniaks and others) fought on different sides – both, the victorious and the defeated. The life of the first South Slavic state in Sarajevo began with the removal of the monument, dedicated to Sofia and Franz Ferdinand from the site of the assassination, an event that pushed the world into the Great War in 1914, as well as with its new interpretation. Establishing a new practice of remembrance and a new symbolic order was not marked by building the monuments to the fallen soldiers due to the fact that significant number of the population of Bosnia and Herzegovina fought in the Austro-Hungarian army, but by building so-called dynastic monuments dedicated to the Karađorđević dynasty, namely to Peter I and Alexander I. The idea of integrative Yugoslavism was manifested through the construction of a collective identity by using the dominant narrative of the role of the Serb army, the Battle of Kosovo, loyalty to the dynasty, commemoration of the Vidovdan, and not having much sensibility for different layers of memory and difficult questions of the legacy of war.

Key Words: politics of remembrance, Bosnia and Herzegovina, new symbolic order, dynastic monuments

SPOMENICI I KOMEMORATIVNE PRAKSE U BOSNI I HERCEGOVINI TIJEKOM PRVOGA SVJETSKOGA RATA (1914. – 1918.) – IZGUBLJENO I ZABORAVLJENO KULTURNO NASLIJEĐE

Problematika spomenika i komemorativnih praksi koji sjećaju na Prvi svjetski rat u Bosni i Hercegovini jedna je od slabije zastupljenih u stručnoj i znanstvenoj literaturi. Premda je obilježavanje stogodišnjice izbivanja Velikoga rata potaknulo istraživanja na ovu temu, najveća pozornost zapravo je i dalje ostala usmjerena na one memorijale koji se odnose na mjesto atentata te čin Gavrila Principa, kao i na spomenike koji su podignuti u međuratnom razdoblju, a koji su naglašavali žrtve podnesene za „oslobođenje i ujedinjenje” pod dinastijom Karađorđevića. Pitanje pojavnosti, rasprostranjenosti i sadržaja onih spomenika koji su podizani tijekom samoga rata, kada je zemlja još bila u sastavu Austro-Ugarske Monarhije, i dalje je ostalo ponešto marginalizirano, velikim dijelom i zbog činjenice da su takvi memorijali uglavnom uklonjeni s javnog prostora ili posve uništeni i zaboravljeni. Na temelju primarnih i sekundarnih izvora sačuvanih u arhivskim i kulturnim ustanovama u Bosni i Hercegovini moguće je, ipak, rekonstruirati sliku o komemorativnim praksama i spomenicima koji su bili prisutni u zemlji tijekom Prvoga svjetskog rata. Ovim izlaganjem nastoji dati što cjelovitiji pregled takvih ostvarenja, i to s fokusom na njihove tipološke, formalno-stilske i sadržajne odlike, kao i narative koji su ih pratili. Osim dinastičkih spomenika podignutih u čast Habsburgovaca, tj. cara Franje Josipa, bit će govora i o vojnim spomenicima, kako na javnom prostoru, tako i na grobljima, a pozornost se pridaje i običaju tzv. „zakivanja spomenika” (Kriegsnagelungen) koji je rezultirao brojnim spomen-obilježjima i „ratnicima u željezu / željeznim ratnicima” diljem zemlje. U konačnici, u izlaganju se prikazuje kakve identitete su takvi spomenici afirmirali te kakav je odnos prema njima bio u godinama nakon rata. Namjera rada je rasvijetliti jedan slabije poznat segment politike sjećanja u Bosni i Hercegovini u razdoblju između 1914. i 1918. godine te ga smjestiti u širi, regionalni i europski kontekst.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, Prvi svjetski rat, dinastički spomenici, vojni spomenici, spomen-obilježja

MONUMENTS AND COMMEMORATIVE PRACTICES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA DURING THE FIRST WORLD WAR (1914 – 1918) – LOST AND FORGOTTEN CULTURAL HERITAGE

Issues related to monuments and commemorative practices related to the First World War in Bosnia and Herzegovina are underrepresented in professional and scholarly production. Even though the First World War centennial celebration has directed attention to those issues, however the focus was actually predominantly on memorials related to place of assassination and actions of Gavrilo Princip, as well as on memorials built in interwar period which emphasized sacrifices made for “the liberation and unification” under Karađorđević dynasty. The questions of appearance, distribution and content of memorials that were built in times of war when the state was integral part of the Austro-Hungarian Monarchy, have remained somehow marginal mostly due to the fact that such memorials were either removed from public spaces or entirely destroyed and forgotten. Based on the primary and secondary resources in the archival records and cultural institutions of Bosnia and Herzegovina it is however possible to reconstruct an image of commemorative practices and memorials that were present in the country during the First World War. This paper therefore tries to provide a comprehensive insight into commemorative practices and memorials, thus focusing on its typology, formal styles, and content, as well as narratives which derived from them. Next to dynastic memorials raised in honor of Habsburg Emperor Franz Joseph, the focus of presented paper is on ordinary so called “Kriegsnagelungen” which were numerous in memorial sites as well as markings for the “iron warriors” throughout the country. Finally, this paper will present what identities were created by such monuments and what was the post-war relationship developed towards them. The aim of this paper is to shed some light on the segments of memory politics in Bosnia and Herzegovina in the period 1914 – 1918 and to put it in a wider regional and European context.

Key Words: Bosnia and Herzegovina, the First World War, dynastic monuments, military monuments, memorials

PRIGODNA JAVNA PLASTIKA I SPOMENIČKI OBJEKTI U ZAGREBU IZ RAZDOBLJA PRVOGA SVJETSKOG RATA – IZGUBLJENI ZNAKOVI VELIKOGA RATA

Cilj je izlaganja analizom i usporedbom arhivske građe, onodobnih tiskovina te relevantne literature istražiti javnu plastiku, spomenike te spomen-obilježja podizana u Zagrebu u sjećanje na poginule vojnike austrougarskih oružanih snaga u doba Prvoga svjetskog rata. Također, cilj je istražiti poslijeratnu sudbinu navedenih spomenika. Već u jesen 1914. podignut je tradicionalno oblikovan spomenik, drveni križ na „Polju palih junaka” na zagrebačkom groblju Mirogoju, a u ljeto iduće godine na središnjem gradskom trgu postavljen je paviljon Spomen lipe. Spomen lipa postavljena je u dobrotvorne svrhe. Prema austrijskom konceptu donatori su kupljeni čavao zabijali u lipovo stablo (deblo) te su drvenu skulpturu pretvarali u željeznu. Navedeno spomen-obilježje, za razliku od tradicionalno oblikovanih spomenika, u procesu koji se odvijao tijekom trajanja dobrotvorne akcije, finalno su oblikovali građani. Nameće se pitanje jesu li navedena obilježja s obzirom na materijal izrade bila osmišljena isključivo kao prigodan spomenik ili su trebali postati trajno sjećanje na poginule? Uz podizanje spomenika u javnom prostoru, pojedini spomenički objekti (biste, natpisi, spomen ploče) postavljeni su u vojarnama i nedostupni široj javnosti. To što su dostupni isključivo vojnom osoblju govori da su prvenstveno imali značaj za vojni protokol i vojne ceremonije. Zagrebačko domobransko zapovjedništvo potaknulo je ideju izrade tipiziranih spomenika za domobranska groblja u Rusiji i Srbiji. Godine 1918. kipar Rudolf Valdec izradio je predložak tipiziranih spomenika koji su trebali biti izrađeni u Zagrebu te otpremljeni na domobranska vojna groblja u spomenute države. Završetkom Prvoga svjetskog rata i političkim raspadom Austro-Ugarske Monarhije nestala su spomen-obilježja postavljana u Zagrebu. Spomen lipa uklonjena je potkraj 1918., spomenički objekti postavljeni u vojarnama također su nestali, a nije poznato jesu li Valdecovi spomenici izrađeni. Drveni križ na Mirogoju u konačnici je zamijenjen 1940. godine spomenikom *Pietà* autora Vanje Radauša i Joze Turkalja. Prigodni spomenici, znakovi Velikoga rata, podizani i postavljeni tijekom ratnog razdoblja u Zagrebu u spomen na poginule vojnike danas su izgubljeni.

Ključne riječi: spomenici, spomenički objekti, Zagreb, Prvi svjetski rat, baština

PUBLIC MEMORIALS AND MONUMENTS FROM THE WORLD WAR I PERIOD IN ZAGREB: LOST SIGNS OF THE GREAT WAR

The aim of this presentation is to research memorials and monuments erected in remembrance of fallen Austro-Hungarian soldiers in Zagreb during World War I by analysing and comparing archival sources, the contemporaneous press, and the relevant literature. Another goal is to research the post-war fate of the aforementioned memorials and monuments. Already in autumn 1914, a traditionally-made memorial Wooden Cross was erected on the “Field of the Fallen Heroes” in Zagreb’s Mirogoj cemetery. In the following summer, a pavilion with a Memorial Linden Tree was placed in the city’s central square, for humanitarian purposes. Following an Austrian concept, donators would buy a nail, which they would hammer into the linden tree trunk, so the wooden monument would become iron. Unlike traditionally shaped monuments, its final shape was made by citizens during a humanitarian campaign. Bearing in mind the material used to make the aforementioned memorials and monuments, a question arises: were they intended as temporary or permanent memorials for the fallen? Besides the memorials erected in public places, some monuments (busts, inscriptions, memorial plaques) were placed in barracks and therefore unavailable to the general public. As they were available only to military personnel, we can conclude that they were primarily used for military protocol and ceremonies. The Zagreb Home Guard Command prompted the idea to produce standardised monuments for the Home Guard cemeteries in Russia and Serbia. In 1918, sculptor Rudolf Valdec created a concept for standardised monuments, which were to be sculpted in Zagreb and shipped to Home Guard cemeteries in the mentioned countries. At the end of World War I, the Austro-Hungarian Monarchy fell apart, and the memorials erected in Zagreb during the war disappeared. The Memorial Linden Tree was removed by the end of 1918, the monuments placed in the barracks also disappeared, and it is not known whether Valdec’s monuments were ever sculpted. The Wooden Cross in Mirogoj was eventually replaced by the *Pietà* monument by Vanja Radauš and Jozo Turkalj. Therefore, the memorials of the soldiers fallen in the Great War that were erected in Zagreb during the war are today lost.

Key Words: memorials, monuments, Zagreb, World War I, heritage

MONICA PRIANTE

vanjska suradnica na Hrvatskome katoličkom sveučilištu i na Katoličkom bogoslovnom fakultetu
u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska

ONORE AI CADUTI: KOMEMORACIJA TALIJANSKIH VOJNIKA POGINULIH U PRVOME SVJETSKOM RATU

Nakon završetka sukoba, pažnja vlasti prema poginulima nije bila samo moralne i birokratske naravi, već se pojavila potreba za sjećanjem. Pali vojnici nakon završetka rata nisu predstavljali samo tijela koja treba dostojno pokopati i oplakati, već i političku i moralnu baštinu. Iz tog razloga kult palih vojnika nije bio samo fenomen koji se odnosio na osjećaje, sjećanja i komemoracije, već opći i masovni proces koji su aktivno i usporedno provodile državne institucije i građanske inicijative. Spomenici u čast palih vojnika, zapravo, postaju srž rituala, privatnih ceremonija žalovanja ali i službenih manifestacija. Polazeći od analize talijanskog konteksta – kako institucionalnog tako i privatnog – u radu će se analizirati inicijative kojima je cilj bila briga za dostojan ukop poginulih vojnika, podizanje spomenika i uređenje groblja u Hrvatskoj. Posebno će se obraditi zbivanja koja su dovela do podizanja spomenika posvećenih talijanskim vojnicima palim u Prvom svjetskom ratu na zagrebačkom Mirogoju i na Mornaričkom groblju u Puli.

Ključne riječi: povijest smrti, Prvi svjetski rat, groblje.

ONORE AI CADUTI: COMMEMORATION OF ITALIAN SOLDIERS FALLEN DURING THE FIRST WORLD WAR

After the end of the conflict, the attention to the fallen soldiers by the authorities was not only of a moral and bureaucratic nature but became a necessity of memory. The fallen soldiers after the end of the war were not only bodies to be buried and mourned with dignity, but also became a political and moral heritage. For this reason, the cult of fallen soldiers was not only a phenomenon related to feelings, memories, and commemorations, but a general and mass process actively and comparatively carried out by state institutions and civic initiatives. The monuments erected in honour of the fallen soldiers embody the core of rituals, private mourning ceremonies, but also commemorative events. Starting from the analysis of the Italian context - both institutional and private – this paper will analyse the projects aimed at caring for a dignified burial of fallen soldiers, erecting monuments, and remodelling cemeteries in Croatia. Special attention will be paid to the events that led to the erection of monuments at Zagreb's Mirogoj and to the Naval cemetery in Pula dedicated to the Italian soldiers who perished during the First World War.

Key Words: history of death, The First World War, cemetery.

ASANACIJA TERENA I KULTURA SJEĆANJA. PRAKSE POKAPANJA U VOJSCI KRALJEVINE SRBIJE 1914. – 1918.

Uvjereno je da se u studijama o kulturi sjećanja olako prelazi preko samog čina pokopa ubijenog ili preminulog vojnika ili civila. Fokus proučavanja obično je usmjeren k poslijeratnom načinu uobličavanja sjećanja na postradale ili na preuređenju vojnih groblja i izradi novih grobnica. Međutim, sam čin prvobitnog pokopa ili pak njegove odsutnosti, pruža dragocjene podatke. Štoviše, odnos prema pokojniku neposredno nakon njegove smrti u velikoj mjeri diktira kasnije modele komemorativne kulture. Vojska Kraljevine Srbije, uslijed iznimno velikih ranih napora tijekom 1914. – 1918., pribjegavala je različitim praksama. Raspon se kretao od pokušaja da se ukopavanje poginulih i preminulih uredi detaljnim propisima pa do odsutnosti bilo kakve pažnje za posmrtnu ostataka vlastitih vojnika. Tako šarolik i veoma kaotičan ratni pristup obilježio je diskurs o ratnim žrtvama unutar Kraljevine Jugoslavije, a može se tvrditi da i danas oblikuje i utječe na odnos suvremene Srbije prema žrtvama Prvoga svjetskog rata.

Ključne riječi: kultura sjećanja, vojna groblja, Srbija, Prvi svjetski rat

CLEANING UP AFTER THE BATTLE AND THE CULTURE OF MEMORY. BURIAL PRACTICES OF THE SERBIAN ROYAL ARMY 1914 – 1918

It can be argued that in the field of memory studies the very act of soldier's or civilian's burial has been often overlooked. The focal point of research has been usually directed towards the postwar framing of the memory of those killed or deceased due to the war efforts as well as towards reconstruction of war cemeteries or designing the new ones. However, the initial burial act provides very valuable insights and data. Moreover, the behavior towards the bodily remains of the fallen in many ways influences all later, postwar, commemorative approaches. The army of the Kingdom of Serbia saw some ferocious fighting during the 1914 – 1918 timeline and various inhumation practices had been employed. These verged from a highly regulated and prescribed set of steps when dealing with bodily remains of a fallen soldier to the lack of almost no interest in burying the remains of its dead men. Such a multifaced and chaotic approach left its mark on the war-dead discourse within the Kingdom of Yugoslavia, and it can be even argued that the modern-day Serbia's relationship towards the fallen in the First World War has still been influenced by the 1914 – 1918 burial practices.

Key Words: culture memories, war cemeteries, Serbia, World War I

**SRPSKI NASPRAM JUGOSLAVENSKIH. SUDBINA
GROBOVA SRPSKIH I AUSTROUGARSKIH
(JUGOSLAVENSKOG PORIJEKLA) VOJNIKA
IZ PRVOGA SVJETSKOGA RATA
– NEKOLIKO ZAPAŽANJA**

Neposredno nakon završetka Prvoga svjetskog rata stvorena je Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS). Stanovnici te nove države postaju i vojnici triju vojski koji su se do juče borili jedni protiv drugih – srpske, crnogorske i austrougarske. Slično tome, i grobovi vojnika Srbije, Crne Gore i Austro-Ugarske, koji su po mjestu rođenja bili s teritorija koji su postali dio Kraljevine SHS (Jugoslavije), postaju ratni memorijali novonastale države. Briga Kraljevine SHS/Jugoslavije o tim ratničkim grobovima u stalnom je sukobu želja i potreba s jedne strane i financijskih mogućnosti s druge. Stoga je postojao i nejednak odnos prema grobovima ne samo različitih vojski, nego i na različitim mjestima. Ipak, država uređuje značajan broj groblja i podiže spomen-kosturnice. Nakon Drugoga svjetskog rata, grobovi, groblja i kosturnice iz Prvoga svjetskog rata padaju u drugi plan, a nerijetko postaju potpuno zaboravljeni tokom više decenija. S raspadom Jugoslavije dolazi i nova faza njihovog života – dolazi do ponovnog odvajanja vojnika nekad neprijateljskih zemalja. Pri tome to postaju groblja o kojima se brinu, ili na njima održavaju komemoracije, nove, postjugoslavenske, države. Iz neznanja, dolazi i do prisvajanja ratnih groblja ili kosturnica samo jednoj jugoslavenskoj naciji.

Ključne riječi: vojnički grobovi, Prvi svjetski rat, Srbija, Jugoslavija, Austro-Ugarska

SERBIAN VS YUGOSLAV. DESTINY OF THE GRAVES OF SERBIAN AND AUSTRO- -HUNGARIAN (OF YUGOSLAV ORIGIN) SOLDIERS FROM THE FIRST WORLD WAR – A FEW OBSERVATIONS

Soon after the end of the First World War, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (SCS) was created. Soldiers of the three armies that fought against each other until yesterday – Serbian, Montenegrin and Austro-Hungarian become citizens of that new state also. Similarly, the graves of soldiers from Serbia, Montenegro, and of those who were born in the Austria-Hungarian territories that became part of the Kingdom of SCS (Yugoslavia), become war memorials of the newly formed state. The care of the Kingdom of SCS / Yugoslavia for these war graves was in a constant conflict of desires and needs on the one hand, and financial possibilities on the other. Hence, there was an unequal posture towards the graves not only of different armies, but also in different places. Nevertheless, the state made to put in order a significant number of cemeteries and erected a numerous memorial ossuaries. After the Second World War, graves, cemeteries and ossuaries from the First World War fell into the second plan, and often became completely forgotten for several decades. With the disintegration of Yugoslavia, a new phase of their lives come. Soldiers from once hostile countries were separated again. Their graves and cemeteries were now taken care of, or commemoration are held on them by the new, post-Yugoslav, states. Because of lack of knowledge, some war cemeteries or ossuaries were appropriated by only one of Yugoslav nations.

Key Words: military graves, World War I, Serbia, Yugoslavia, Austria-Hungary

POBAČENO ČEDO KULTURE SJEĆANJA? – FRAGMENTI SMJERNICA ZA SLUŽBENE POVIJESTI HABSBURŠKIH POSTROJBA 1914. – 1918.

Čak i nepotpuni fondovi hrvatskih baštinskih ustanova svjedoče o tomu kolika se do 1918. institucionalna pozornost poklanjala historiografsko-memorijalnoj obradbi habsburških ratova, bitaka, postrojba, vojskovođa te pojedinačnih junačkih djela nižih časnika, dočasnika i vojnika, u kojima su se uz više ili manje kritički pristup obično isticale ratničke vrline i odanost vladaru. S izbijanjem I. svjetskoga rata zamjetna je pojava velikoga broja novinskih reportaža s bojišta, kojih je informativno-spoznajna vrijednost nerijetko umanjena uklanjanjem sigurnosno osjetljivih podataka, a i promidžbenim obzirima. Istraživačke dvojbe o tomu u kojoj im je mjeri jezgra istinita samo su pojačane daljnjim prenošenjem tih reportaža u časopise, kalendare i srodne im zbornike, katkad i sa znatnim preradbama, a i autentična memoarska literatura vojne provenijencije oduvijek se uglavnom negativno odnosila prema dosezima tzv. ratnih izvjestitelja (dopisnika). Slično tomu, i službena vojna povijest habsburških postrojba znala je biti predmetom omalovažavanja, primjerice u romanu *Doživljaji dobrog vojaka Švejka za Svjetskog rata* Jaroslava Haška, u kojemu se lik jednogodišnjega dobrovoljca Mareka na zapovijed prihvatio opisivanja „junačkih djela” svoje bojne prije nego što su se uopće zbila. Kako bilo, premda se cjelovita slika zasad ne može rekonstruirati, iz dostupnih uputa ugarskoga ministra za zemaljsku obranu (domobranstvo), objavljenih 1918. u više navrata u službenom glasilu *Vjesnik naroda* (i na hrvatskom jeziku), može se zaključiti kako su vojni vrhovi Monarhije u ambiciozno zasnovanom pothvatu „odozdo – prema gore” prikupljanja, obradbe i objavljivanja vojnopovijesnoga gradiva nastojali uravnotežiti historiografsko-kritički, memorijalni i promidžbeni aspekt, i to na način koji bi umnogome i danas mogao biti metodološki relevantan. Uz djelo „Vodič [!] na ratištima”, izrijeком zamišljeno da jednom posluži „poput Bădekera” te biografski leksikon viših časnika „Unsere Generale und Flagenoffiziere im Weltkrieg”, osobito su u tom smislu zanimljive iscrpne „Upute za pisanje četnih [pukovnijskih] povjesnica”, bilo u žanru „slabije suvisloga albuma” bilo u žanru „u kronološkom redu sagradjenoga popularnijega povjesničkoga djela”. Raspad Austro-Ugarske, dakako, tom istraživačko-nakladničkom programu nije pogodovao, no i za hrvatske postrojbe dospjelo se prirediti odnosno objaviti nekoliko djela, a rukopisi drugih zacijelo će se još pronalaziti u pojedinim baštinskim ustanovama.

Ključne riječi: vojna povijest, Austro-Ugarska, Hrvatska, kultura sjećanja, promidžba

ABORTED INFANT OF THE CULTURE OF MEMORY? – FRAGMENTS OF GUIDELINES ON OFFICIAL HISTORIES OF HABSBURG MILITARY UNITS 1914 – 1918

Even the incomplete funds of Croatian libraries, archives and museums testify to the extent to which, until 1918, institutional attention was paid to the historiographical-memorial treatment of Habsburg wars, battles, units, military leaders and individual heroic deeds of low-rank officers, non-commissioned officers, and common soldiers. Be it critical to a higher or lower degree, this approach usually emphasized loyalty to the ruler and “military virtues”. With the outbreak of World War I, the appearance of many newspaper battlefield reports was noticeable, the informative and source value of which was often diminished by the removal of intelligence-sensitive data, as well as by propaganda considerations. Researcher’s doubts about the extent to which their core is trustworthy are only intensified by further copying these reports to reviews, calendars, and similar editions, sometimes with significant revisions, and authentic veteran writers have always been mostly negative about the veracity of the war correspondents (reporters). Similarly, the official military history of Habsburg units has sometimes been the subject of contempt, for instance in the novel *The Experiences of the Good Soldier Schweik during World War* by Jaroslav Hašek, in which the character of “one-year volunteer” Marek is commanded to describe the “heroic deeds” of his battalion even before the real events happened at all. However, although the full picture cannot be reconstructed for the time being, from the available instructions of the Royal Hungarian Minister of National Defence (Homeguard), published on several occasions in 1918. in the official gazette *Vjesnik naredaba* (also in Croatian), it can be concluded that the military leaders of the Monarchy had started ambitious project of bottom-up collection, processing, and publication of military historical material, striving to balance the historiographical-critical, memorial and propaganda aspects, in a way that could be methodologically relevant today. In addition to the work “Battlefield Guide”, explicitly intended to serve “like Bädcker”, and the biographical lexicon of senior officers called “Unsere Generale und Flagenoffiziere im Weltkriege”, the comprehensive “Instructions for Writing Troop [Regimental] Histories” are particularly interesting, envisaging either the genre of “a less coherent album”, or the genre of “rather popular historical work built in chronological order”. The disintegration of Austria-Hungary, of course, did not favor this research and publishing program, but even for the Croatian units several works were prepared or published, and the manuscripts of others will probably be found in the future.

Key Words: military history, Austria-Hungary, Croatia, memory, propaganda

osus upada treei pul pod krizem

SUDIONICI PARTICIPANTS

U SVJETSKOM RATU 1914-1918

PALI NAŠIČANI

Franjo Barljulić
Mato Blažević
Tomica Brdario
Andrija Divjanović
Stjepan Divjanović
Antun Divjanović
Tomo Divjanović
Ladislav Decker
Đuro Forintić
Andrija Gotal
Josip Gelenčir
Antun Ilić
Rudolf Išek
Đuro Knežević
Dragutin Kovačević
Teodor Košcal
Marko Lenhardt
Martin Leinweber
Karlo Lutz
Ferdinand Neumann

Rudolf Pečel
Antun Pinter
Franjo Patočka
Eugen Pilger
Luka Rovčić
Vladimir Seljan
Đuro Scherch
Ivan Slobodić
Stjepan Slobodić
Đuro Smoljanović
Josip Szimel
Josip Tadić
Stjepan Tadić
Koloman Toth
Josip Vukomanović
Josip Volarević
Antun Wenger
Dragutin Zenser

POČIVALI U MIRU!

Spomenik ovaj podižu ožalošćeni rođaci i
građani našički.

Ljiljana Dobrovšak doktorirala (2007.) je povijest na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Znanstvena je savjetnica u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar. Njezina su primarna područja istraživanja povijest Židova u 19. i 20. stoljeću te kulturna povijest Prvoga svjetskog rata. Autorica je pet samostalnih knjiga, urednica pet zbornika i jednog izložbenog kataloga te 68 različito kategoriziranih znanstvenih radova i publikacija. Trenutačno je voditeljica projekta Hrvatske zaklade za znanost *Prvi svjetski rat u kulturi sjećanja. Zaboravljena baština*.

Petra Svoljšak predstojnica je Povijesnog instituta Milko Kos u Istraživačkom centru Slovenske akademije znanosti i umjetnosti (ZRC SAZU) i predavačica na Poslijediplomskoj školi ZRC SAZU. Njezin istraživački interes fokusiran je na različite aspekte Prvoga svjetskog rata i slovensko iskustvo rata na različitim razinama (vojna, civilna, rodna, izbjeglička, nasilje, političko nasilje okupacijskih režima, sjećanje, kulturna baština itd.), što su bile tema raznih istraživačkih projekata pod njezinim vodstvom. Objavila je mnogobrojne članke, poglavlja u knjigama i dvije monografije, također na drugim jezicima (engleski, talijanski), a najnovija je njezina knjiga o Prvom svjetskom ratu i Slovencima (zajedno s Gregorom Antolčićem) *Leta strahote. Slovenci in prva svjetska vojna*, Ljubljana 2018. (*Godine užasa. Slovenci i Prvi svjetski rat*). Tematiku sjećanja obrađivala je u mnogim člancima, a najrelevantniji je „The Sacrificed Slovenian Memory of the Great War” (u *The sacrificed and rebirth: the legacy of the last Habsburg War*, ur. Mark Cornwall i John Paul Newman, New York, Oxford: Berghahn Books, 2016).

Vijoleta Herman Kaurić studij jednopredmetne povijesti diplomirala je na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu (1997.) i ubrzo potom zaposlila se u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu. Na istom fakultetu završila je poslijediplomski studij povijesti (2002.), a potom stječe titulu doktora znanosti (2007.). Oba završna rada bave se društvenom poviješću Prvoga svjetskog rata, što je tema većine njenih znanstvenih radova. Bila je predsjednica Inicijativnog odbora za obilježavanje stogodišnjice Prvoga svjetskog rata (2012. – 2016.), a zatim je izabrana za potpredsjednicu Udruge 1914. – 1918. Od travnja 2013. članica je nacionalnoga Povjerenstva za obilježavanje stogodišnjice Prvoga svjetskog rata osnovanoga pri Ministarstvu kulture RH.

Sandra Cvikić završila je dvopredmetni dodiplomski studij engleske književnosti i sociologije u Kanadi (University of Western Ontario) te interdisciplinarni magisterij suvremenih europskih studija u Velikoj Britaniji (University of Sussex) kao stipendistica Ministarstva europskih integracija RH i britanske Vlade. Doktorirala je 2016. na interdisciplinarnom doktorskom studiju Kroatologije na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Od studenog 2008. radi u Područnom centru Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar u Vukovaru. Područje njezinoga znanstvenog interesa su hrvatska modernizacija, rat i trauma, kultura sjećanja i tranzicijska pravda, te kvalitativne sociološke metodologije društvenih istraživanja (konstruktivistička utemeljena teorija; foucaultovska analiza diskursa; kritička analiza diskursa).

Dragan Damjanović redoviti je profesor i predstojnik Katedre za modernu umjetnost i vizualne komunikacije na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Posebno područje njegova znanstvena interesa predstavlja

Ljiljana Dobrovšak holds a PhD Degree in history (2007) from the University of Zagreb. She is a scientific adviser at the Institute of Social Sciences Ivo Pilar in Zagreb. Her primary areas of research are the history of the Jews in the 19th and 20th centuries and the cultural history of World War I. She is the author of five books, editor of five books and one exhibition catalogue as well as 68 variously categorized academic articles, texts and publications. Currently she is project leader of research project of the Croatian Sciences Foundation *The First World War in the Culture of Memory. Forgotten Heritage*.

Petra Svoljšak is the Head of the Milko Kos Historical Institute at the Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts (ZRC SAZU) and the lecturer at the Postgraduate school of ZRC SAZU. Her research interest is concentrated into the various aspects of the First World War and the Slovenian experience of the war on different levels (military, civil, gender, refugees, violence, political violence occupation regimes, remembrance, cultural heritage, etc.), which were also the topic of various research projects under her leadership. She has published many articles, book chapters and two monographs, also in other languages (English, Italian), the most recent being the book on the First World War and the Slovenes, together with Gregor Antoličič *Leta strahote. Slovenci in prva svetovna vojna*, Ljubljana 2018 (*Years of Horror. Slovenes and the First World War*). The topic of remembrance was treated in many articles, the most relevant being "The sacrificed Slovenian memory of the Great War" (In: *Sacrifice and rebirth: the legacy of the last Habsburg War*. Ed Mark Cornwall and John Paul Newman, New York, Oxford Berghahn Books, cop. 2016)

Vijoleta Herman Kaurić has graduated from the Faculty of Philosophy at the University of Zagreb (History Major) in 1997. At the same faculty she has defended her Master of Arts Thesis (2002) and her PhD Dissertation (2006) related to charity organizations in Zagreb 1914 – 1918. Since January 1998 she is employed by the Croatian Institute of History. Her research area is social history in general, and charity organizations and public health service, with special focus on the First World War period. Since November 2012 (until 2016), she chairs the Croatian Committee – Initiative Committee for the First World War Centenary Commemoration (2014 – 2018), organized and supported by the Croatian Institute of History in Zagreb. Later on, she co-chairs the NGO 1914 – 1918. Since April 2013, she is a member of the Commission for the First World War Centenary Commemoration established by the Croatian Ministry of Culture.

Sandra Cvikić holds a BA Degree from the University of Western Ontario, London, Ontario, Canada (Double Major – English and Sociology); an MA Degree from the University of Sussex, Brighton, UK (Contemporary European Studies) as a Chevening Scholar, and a PhD Degree (Croatian Studies/Sociology) from the University of Zagreb, Centre for Croatian Studies (2016). Since 2008 she is employed by the Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Regional Centre Vukovar. Her academic interests include Croatian modernization, war and trauma, memory culture and transitional justice, and qualitative methodology (grounded theory methodology – constructivist strain; critical discourse analysis / Foucauldian discourse analysis).

Dragan Damjanović is an art historian, full professor and the Chair of Modern Arts and Visual Communications at the Arts History Department, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb, Croatia. His main research interests

povijest arhitekture te slikarstva i skulpture od kraja 18. do sredine 20. stoljeća. S toga je područja do sada objavio 16 knjiga (*Đakovačka katedrala*, 2009.; *Arhitekt Herman Bollé*, 2013.; *Vila Živković-Adrowski-Lubienski*, 2016.; *Zagreb. Architectural Atlas*, 2016., *Otto Wagner und die kroatische Architektur*, 2018., *Art and Politics in the Modern Period* (suurednik), Zagreb, 2019.) te više od stotinu znanstvenih članaka u domaćim i međunarodnim znanstvenim časopisima kao i niz poglavlja u knjigama. Članke je objavio u uglednim međunarodnim časopisima: *Journal of the Society of Architectural Historians* (UCLA Press, Los Angeles), *Zeitschrift für Kunstgeschichte* (Berlin, München, Basel), *Centropa* (New York), *Architectura – Zeitschrift für Geschichte der Baukunst* (Berlin), *Umění/Art* (Prag), *Acta Historiae Artium* (Budimpešta), *Urban Design International* (London) itd. Autor je niza izložbi: *Bečka akademija likovnih umjetnosti i hrvatska arhitektura historicizma* (Gliptoteka HAZU, Zagreb, 2011.), *Sinagoge vukovarskog arhitekta Frana Funtaka* (Židovska općina u Zagrebu, 2014.), *Herman Bollé – graditelj hrvatske metropole* (Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 2015.), *Otto Wagner i hrvatska arhitektura* (Veleposlanstvo Republike Hrvatske u Austriji u Beču, Muzej 3. bečkog okruga, 2018. – 2019.). Suautor je izložbe *Ars et Virtus Hrvatska-Mađarska. 800 godina zajedničke kulturne baštine* (Galerija Klovićevi dvori, Zagreb 2020.; Mađarski nacionalni muzej, Budimpešta, 2021.). Voditelj je projekta Hrvatske zaklade za znanost *Umjetnost i država u Hrvatskoj od prosvjetiteljstva do danas* (od 2018.). Za svoj je znanstveni rad do sada dobio Državnu nagradu za znanost 2005., Povelju Društva povjesničara umjetnosti Hrvatske 2014. i 2019., Godišnju nagradu Filozofskog fakulteta 2014., Nagradu Grada Zagreba 2015. i Nagradu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti za najviša znanstvena i umjetnička dostignuća u Republici Hrvatskoj za 2015. godinu za područje likovnih umjetnosti.

Boris Kukić je doktorand na filozofskom fakultetu u Zagrebu na temu „Organizacija i djelovanje zagrebačkih zdravstvenih i socijalnih ustanova na zbrinjavanju bolesnih i ranjenih vojnika tijekom Prvoga svjetskog rata (1914. – 1918.) pod mentorstvom prof. dr. sc. Iskre Iveljić i komentorstvom prof. dr. sc. Željka Dugca. Od 2009. do danas surađuje ili je surađivao kao vanjski suradnik na više domaćih i međunarodnih znanstvenih projekata: Instituta za crkvenu povijest Katoličko-teološkog fakulteta Sveučilišta u Beču, Sveučilišta Gregoriana u Rimu, Hrvatskoga instituta za povijest u Zagrebu, Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar, Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža i Muzeja grada Zagreba. Objavio je razne stručne i znanstvene radove, enciklopedijske natuknice te sudjelovao kao suradnik u novinama, katalozima i knjigama prvenstveno s temama vezanim u povijest grada Zagreba 19. i 20. stoljeća odnosno društvenim, vojnim, zdravstvenim, kulturnim, arhitektonskim, urbanističkim i umjetničkim temama. Izlagao je na mnogobrojnim domaćim i međunarodnim znanstvenim skupovima.

Nikola Tominac pukovnik je Hrvatske vojske u mirovini. Dugogodišnji analitičar hrvatske vojne povijesti s težištem na ličkoj povijesti, Domovinskom ratu, Napoleonским ratovima s početka XIX. stoljeća i Prvome svjetskom ratu. Do sada je objavio veći broj znanstvenih radova s tematikom Prvoga svjetskog rata, sudionik je nekoliko znanstvenih skupova, TV i radio emisija, autor brojnih članaka u novinama i raznim portalima. Autor je brojnih znanstvenih radova.

are related to the history of Croatian and Central European art and architecture of the 19th and 20th century. He has published 16 books (*Đakovačka katedrala*, Zagreb, 2009; *Arhitekt Herman Bollé*, Zagreb, 2015; *Zagreb: Architectural Atlas*, Zagreb, 2016; *Otto Wagner und die kroatische Architektur*, Zagreb, 2018; *Art and Politics in the Modern Period* (co-editor), Zagreb, 2019) and numerous papers in journals and edited books. His articles were published in the following international journals: *Centropa*, *Journal of the Society of Architectural Historians*, *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, *Architectura-Zeitschrift für Geschichte der Baukunst*, *Umění/Art*, *Acta Historiae Artium*, *Urban Design International*, etc. He curated numerous exhibitions and organized conferences. Among the exhibition he curated the most important are: *Viennese Academy of Fine Arts and Croatian Architecture of Historicism* (Glyptothek of the Croatian Academy of Arts and Sciences, Zagreb, 2011), *Synagogues of Vukovar architect Fran Funtak* (Jewish Community Gallery, Zagreb, 2014), *Architect Herman Bollé, Builder of Croatian Capital* (Arts and Crafts Museum, Zagreb, 2015), *Otto Wagner und die kroatische Architektur* (Croatian Embassy in Austria, Vienna, 2018), *Ars et Virtus. Croatia – Hungary. 800 years of common heritage* (coauthor, Klovićevi dvori Gallery, Hungarian National Museum, Zagreb-Budapest, 2020 – 2021). He has been heading Croatian Science Foundation project *Art and the State in Croatia from the Enlightenment to the Present*. He was awarded with 6 national awards for his work: Croatian National Scientific Award (2006), Faculty of Humanities and Social Sciences Annual Award (2014), Zagreb City Council Award (2015), Croatian Academy of Sciences and Arts Annual Award (2016), Society of Croatian Art Historians commendation (2014, 2019).

Boris Kukić is doctoral student at the Faculty of Philosophy in Zagreb on the topic: “Organization and activities of Zagreb health and social institutions in the care of sick and wounded soldiers during the First World War (1914 – 1918)”, under the mentorship of prof. dr. sc. Iskra Iveljić and the supervisor of prof. dr. sc. Željko Dugac. Since 2009 he has collaborated or has collaborated as an external associate on several domestic and international scientific projects: the Institute of Church History of the Catholic Theological Faculty of the University of Vienna, the Gregorian University in Rome, the Croatian Institute of History in Zagreb, the Ivo Pilar Institute, the Lexicographic Institute Miroslav Krleža and the Museum of the City of Zagreb. He has published various professional and scientific papers, encyclopedic entries and participated as a contributor to newspapers, catalogs, and books in the first place on topics related to the history of the city of Zagreb in the 19th and 20th centuries in social, military, health, cultural, architectural, urban and artistic topics. He has presented at numerous domestic and international scientific conferences.

Nikola Tominac (1954) retired colonel of the Croatian Army. Long-term analyst of Croatian military history with a focus on the history of Lika, the Homeland War, the Napoleonic Wars of the early XIX. century and the First World War. So far, he has published a number of scientific papers on the First World War, participated in several scientific conferences, TV and radio shows, and is the author of numerous articles in newspapers and various portals. He is the author of numerous scientific papers.

Aleksandar Ignjatović je izvanredni profesor na Univerzitetu u Beogradu – Arhitektonski fakultet (Departman za arhitekturu) gdje predaje povijest arhitekture i umjetnosti, povijest kulture i nacionalne studije. Sudjelovao je u brojnim međunarodnim projektima i istraživačkim programima. Održao je brojna znanstvena izlaganja na međunarodnim konferencijama. Predavao je na Srednjoeuropskom sveučilištu u Budimpešti, na Sveučilištu Friedrich Schiller u Jeni i na Sveučilištu u Bologni. Njegov središnji interes leži u arhitektonskoj, kulturnoj i intelektualnoj povijesti devetnaestog i dvadesetog stoljeća, polju na kojem je opširno objavljivao u međunarodnim znanstvenim monografijama i časopisima. Trenutačno radi na nekoliko međusobno povezanih projekata, uključujući proučavanje osmanskog narodnog naslijeđa u Europi devetnaestog i dvadesetog stoljeća. Njegovi znanstveni interesi povezani su s proučavanjem arhitekture u kontekstu ideoloških i političkih tranzicija, izgradnje nacije i modernog imperijalizma tijekom devetnaestog i dvadesetog stoljeća. Posebno je usredotočen na jugoistočnu Europu, ali održava interes u širem europskom kontekstu.

Olga Manojlović Pintar je viša znanstvena suradnica u Institutu za noviju istoriju Srbije (Beograd). Magistrirala je i doktorirala na Sveučilištu u Beogradu te magistrirala na Srednjoeuropskom sveučilištu (CEU) u Budimpešti. Redovita je sudionica brojnih međunarodnih projekata, interdisciplinarnih konferencija i radionica. Uredila je zbornike radova: *Transnacionalna iskustva jugoslovenske istorije* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2019.), *Tito – viđenja i tumačenja* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011.) te *Istorija i sećanje. Studije istorijske svesti* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2005.) Autorica je knjiga: *Poslednja bitka. Španski borci i jugoslovenska kriza osamdesetih* (Beograd: Institut za novu istoriju Srbije, 2019.), *Arheologija sećanja. Spomenici i identiteti u Srbiji 1918 – 1989* (Beograd: Čigoja štampa, Udruženje za društvenu istoriju, 2014).

Božidar Jezernik redoviti je profesor Kulturne antropologije na Sveučilištu u Ljubljani. Predaje etnologiju Balkana, antropologiju globalizacije i socijalno pamćenje i kulturnu baštinu. Provodio je terenske radove u srednjoj i jugoistočnoj Europi. Područja su njegova istraživanja: povijest i kultura Srednje i Jugoistočne Europe; konstrukcija „Drugog”; život u ekstremima; politika baštine; nacionalizam, kulturna baština i kolektivno pamćenje. Bio je predstojnik Odjela za etnologiju i kulturnu antropologiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Ljubljani u razdoblju 1988. – 1992. i 1998. – 2003., a dekan Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Ljubljani od 2003. – 2007. Od 2004. nadalje voditelj je programske istraživačke skupine Slovenski identiteti u europskom i globalnom kontekstu. Također je bio voditelj istraživačkog projekta Naslijeđe Prvog svjetskog rata: reprezentacije i ponovne interpretacije.

Amra Čusto diplomirala je i magistrirala na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, na Odsjeku historija. Istraživala i objavila radove na temu memorijalne kulture, prateći značaj i ulogu spomenika u kreiranju politika sjećanja i kolektivnih identiteta u bosanskohercegovačkom društvu, od početaka XX stoljeća pa do danas. Također se bavi interpretacijom kulturne baštine i istraživanjima urbanog razvoja Sarajeva. Zaposlena je u Kantonalnom zavodu za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Sarajevo.

Aleksandar Ignjatović is Associate Professor at the University of Belgrade- Faculty of Architecture where he teaches architectural and art history and cultural history,. He has participated in numerous international projects and research programs. He has delivered numerous scholarly presentations at international conferences. He has lectured at Central European University, Budapest, Friedrich Schiller University, Jena and the University of Bologna. His central interests lie in architectural, cultural and intellectual history of the nineteenth and twentieth century, a field in which he has extensively published in international scholarly monographs and journals. Currently he is working on several interrelated projects, including a study of the Ottoman vernacular heritage in the nineteenth- and twentieth-century Europe. His scholarly interests are related to the study of architecture in the context of ideological and political transitions, nation-building and modern imperialism over the course of the nineteenth and twentieth century. He is particularly focused on Southeast Europe, but he maintains interest in broader European context.

Olga Manojlović Pintar is Senior Research Associate at the Institute for Recent History of Serbia (Belgrade). She holds a master's degree and a doctorate from the University of Belgrade and a master's degree from the Central European University in Budapest. She is a regular participant in numerous international projects, interdisciplinary conferences, and workshops. She has edited collective volumes: *Transnacionalna iskustva jugoslovenske istorije* (Belgrade: Institut za noviju istoriju Srbije, 2019), *Tito – videnja i tumačenja* (Belgrade: Institut za noviju istoriju Srbije, 2011), *Istorija i sećanje. Studije istorijske svesti* (Belgrade: Institut za noviju istoriju Srbije, 2005). She is the author of the books: *Poslednja bitka. Španski borci i jugoslovenska kriza osamdesetih* (Belgrade: Institut za noviju istoriju Srbije, 2019), *Arheologija sećanja. Spomenici i identiteti u Srbiji 1918 – 1989* (Belgrade: Čigoja štampa, Udruženje za društvenu istoriju, 2014).

Božidar Jezernik is full professor of Cultural Anthropology at the University of Ljubljana. He teaches Ethnology of the Balkans, Anthropology of Globalisation, and Social Memory and Cultural Heritage. He has conducted fieldwork in Central and South-Eastern Europe. His research fields are: history and culture of Central and South-eastern Europe; construction of the “Other”; life in extremis; the politics of heritage; nationalism, cultural heritage and collective memory. He was head of Department of Ethnology and Cultural Anthropology at the Faculty of Arts, University of Ljubljana, in 1988 – 1992 and 1998 – 2003, and dean of Faculty of Arts, University of Ljubljana, in 2003 – 2007. From 2004 onwards, he is the leader of a program research group Slovenian Identities in European and Global Context. He was also the leader of the research project Heritage of the First World War: Representations and Reinterpretations.

Amra Čusto has graduated from the Faculty of Philosophy in Sarajevo, where she also obtained a Master's Degree at the History Department. She researched and published papers on memorial culture, following significance and role of monuments in creation of memorialization policies and collective identities in B-H society from the beginning XX century up to present day. She is also involved in interpretations of cultural heritage and researching of an urban development of Sarajevo. She is currently employee of the Cantonal Institute for the protection of cultural-historical and natural heritage in Sarajevo.

Andrea Baotić-Rustanbegović je povjesničarka umjetnosti iz Sarajeva. Doktorsku disertaciju pod naslovom „Skulptura u Bosni i Hercegovini za vrijeme austro-ugarske uprave 1878. – 1918. godine” obranila je na Sveučilištu u Zagrebu 2018. godine. Od 2007. do 2018. radila je kao asistentica i viša asistentica na Odsjeku za historiju umjetnosti pri Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Trenutačno živi i radi kao samostalna istraživačica u Münchenu. Bavi se temama umjetnosti u Bosni i Hercegovini s kraja 19. i početka 20. stoljeća, i to s fokusom na historicizam, orijentalizam i umjetnost na javnom prostoru. Iz navedenih područja ima više objavljenih znanstvenih radova u referentnim domaćim i inozemnim časopisima te zbornicima. Tijekom svog profesionalnog rada bila je angažirana na nekoliko regionalnih kulturnih projekata na temu kulture sjećanja („Treasures of Socialism”, 2011., Sarajevo; „MONUMENTI – promjenjivo lice sjećanja”, 2012.; „Latin Bridge” projekt, 2014., Sarajevo). Od 2010. godine aktivna je članica ICOMOS-a u Bosni i Hercegovini.

Marko Vukičević diplomirao povijest 2010. godine na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu gdje je 2018. obranio doktorski rad „Zagreb u Prvome svjetskom ratu”. Od 2021. zaposlen je u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu. Istražuje teme iz društvene, kulturne, gospodarske i vojne povijesti Hrvatske iz razdoblja 1914. – 1918. Objavio je radove u časopisima *Kroatologija*, *Review of Croatian History*, *Časopis za suvremenu povijest*, *Eikón Imago*. Sudjelovao je na međunarodnim znanstvenim konferencijama u zemlji i inozemstvu. Kao vanjski suradnik izvodio je nastavu iz kolegija Hrvatska i Prvi svjetski rat na preddiplomskom studiju povijesti na Hrvatskim studijima. Koautor je izložbe *Odjeci s bojišnice – Zagreb u Prvom svjetskom ratu*, održanoj u Muzeju grada Zagreba, suradnik na izložbi *L'Europa in guerra, Tracce del secolo breve* u Trstu i Trentu 2014./15. i izložbe *Križevci u Velikom ratu*, održane 2018. u Gradskom muzeju Križevci.

Monica Priante diplomirala je povijest europske civilizacije na Katoličkom sveučilištu u Milanu i doktorirala na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu istraživanjem o biskupu Strossmayeru, prezentiranom u monografiji M- Priante – S. Slišković, *Tondini i Strossmayer: jedinstveni za jedinstvo* (Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2016.). Nakon doktorata surađivala je s nekoliko hrvatskih sveučilišta te s Talijanskim institutom za kulturu u Zagrebu. Nakon doktorata svoja je istraživanja usredotočila na aspekte kulturalne tanatologije s posebnim osvrtom na kulturu smrti na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. U tom je području izlagala na brojnim skupovima i objavila nekoliko znanstvenih članka kao što su: „Strah od umiranja u samoći”, „Zagrebačko društvo kroz osmrtnice između dva svjetska rata”, „Strah od dvostruke smrti: prividna smrt u javnim raspravama kasnog 19. st.”, „Dva pogreba Vladana Desnice”, „Posljednji građanski pozdrav: smrt i pogrebni rituali u Zagrebu u drugoj polovici XIX. stoljeća”, „Identitet pod arkadama: Mirogoj, građanska nekropola”, „Riječi žalovanja, konstrukcija pamćenja između privatnog i javnog (1915. – 1918.)”, „Posljednji pozdrav: i nekrolozi u suvremenom talijanskom i hrvatskom tisku”. Trenutačno radi kao vanjska suradnica na Hrvatskom katoličkom sveučilištu i na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu.

Danilo Šarenac završio je studij povijesti na Filozofskom fakultetu u Beogradu 2006. godine. Zvanje magistra stekao je 2007. godine na Srednjoeuropskom sveučilištu u Budimpešti. Doktorirao je na Filozofskom fakultetu u Beogradu 2011. s temom *Prvi svjetski rat i Srbija: tehnicizacija ratovanja i kultura sećanja 1914 – 2009*. Bavi se društvenim i kulturnim aspektima Prvog svjetskog rata na Balkanu. Zaposlen je u Institutu za savremenu istoriju u Beogradu kao viši znanstveni suradnik.

Andrea Baotić-Rustanbegović is art historian from Sarajevo. She has a PhD Degree from the University of Zagreb (2018). From 2007 to 2018 she was employed by the University of Sarajevo, Faculty of Philosophy, Art History Department. She lives in Munich, Germany, and since 2010 she is an active member of the ICOMOS of Bosnia and Herzegovina.

Marko Vukičević graduated History at the Faculty of Croatian Studies in Zagreb in 2010, where he also defended his doctoral thesis “Zagreb in the World War I”, in 2018. He has been employed at the Croatian Institute of History since 2021. He is researching economic, cultural, and social history, and the history of everyday life in the 1914 – 1918 period. He has published scientific papers in the journals *Kroatologija*, *Review of Croatian History*, *Časopis za suvremenu povijest*, and *Eikón Imago*. He has participated at several international scientific conferences. As an external associate, he taught the course Croatia and World War I at the Faculty of Croatian Studies. He is the co-author of the exhibition *Echoes from the Battlefield – Zagreb in World War I*, held in the Zagreb City Museum in 2014, and a contributor to the exhibitions *L’Europa in guerra*, *Tracce del secolo Breve*, held in Trieste and Trento in 2014, and *Križevci in the Great War*, held in Križevci in 2018.

Monica Priante obtained her M.A. in History of European Civilization at the Università Cattolica in Milan and in 2013 she received her PhD in history at the University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies with research emphasis on bishop Strossmayer, where in the dissertation was also published in the book M. Priante – S. Slišković, *Tondini and Strossmayer unique for unity* (2016). After receiving her doctoral degree, she collaborated with Croatian Universities in Rijeka and Zagreb and the Italian Cultural Institute in Zagreb. After the doctoral study she has been involved with research in Cultural Thanatology, on the relationship between Culture of death and construction of the National identity between 19th and 20th century. She has published papers and delivered a number of lectures and presentations at conferences related to the latter topic: “Fear of dying alone”, “The society in Zagreb through obituaries between the two World Wars”, “Fear from Premature Burial at the End of the 19th Century in Zagreb”, “Two memorial services for Vladan Desnica”, “The bourgeoisie's last farewell: customs related to death and funerals in Zagreb during the second half of 19th century”, “Identity Under Arcades: Mirogoj, a Civic Necropolis”, “Bereaved words: construction of memory between private and public”, “The last greeting – obituaries in Croatian and Italian press”. She is currently external collaborator at the Croatian Catholic University in Zagreb and the Catholic Faculty of Theology, University of Zagreb.

Danilo Šarenac has completed his history studies at the Faculty of Philosophy in Belgrade in 2006. He obtained his master's degree in 2007 at the Central European University in Budapest. He received his doctorate from the Faculty of Philosophy in Belgrade in 2011 with the topic *World War I and Serbia: the technicalization of warfare and the culture of memory 1914 – 2009*. It deals with the social and cultural aspects of the First World War in the Balkans. He is employed at the Institute of Contemporary History in Belgrade as a senior research associate.

Nenad Lajbenšperger završio je doktorski studij povijesti na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Od 2006. zaposlen je u Republičkom zavodu za zaštitu spomenika kulture – Beograd. Bavi se istraživanjem i zaštitom memorijala iz ratnih razdoblja i u toj području objavio je više od dvadeset radova. Uz to obavlja poslove vođenja centralnih registara nepokretnih kulturnih dobara. Bio je jedan od nacionalnih koordinatora projekta *Ljubljanski proces II, rehabilitacija našeg zajedničkog nasleđa*. Od rujna 2015. predsjednik je Komisije za razmatranje zahteva za saglasnost za izgradnju i postavljanje spomenika i spomen obeležja na površinama javne namene pri Ministarstvu kulture i informisanja Republike Srbije. Bio je suradnik u više aktivnosti povezanih sa sjećanjem na Holokaust i žrtve ratova na ovim prostorima. Član je više organizacija, među kojima su ICOMOS i Društvo konzervatora Srbije. Urednik je *Glasnika Društva konzervatora Srbije*. Uži interesi istraživanja su mu i povijest Jugoslavije, Španjolski građanski rat i njegova povezanost s Jugoslavijom i njenim stanovnicima te lokalna povijest Zemuna i Srijema.

Filip Hameršak diplomirao je filozofiju, komparativnu književnost i pravo na sastavnicama Sveučilišta u Zagrebu. Od 2014. radi u Leksikografskom zavodu *Miroslav Krleža*, uglavnom u Hrvatskom biografskom leksikonu, u kojem je od 2015. pomoćnik glavnog urednika. Od siječnja 2021. ujedno je ravnatelj Zavoda. Njegova doktorska disertacija o hrvatskoj autobiografiji I. svjetskoga rata tiskana je kao knjiga *Tamna strana Marsa*, a pisao je i o vojnim grobljima, vojničkim frontaškim novinama, simfonijskoj pjesmi *Soča* Luje Šafraneka Kavića i uopće kulturnoj povijesti I. svjetskoga rata te priredio više izdanja ratnih dnevnika i sjećanja. Godine 2015. suutemeljio je Udrugu 1914 – 1918, koje je predsjednik (reizabran 2018. i 2020.).

Nenad Lajbenšperger has completed his undergraduate, master and doctoral studies in history at the Faculty of Philosophy in Belgrade. Since 2006 he is employed in the Institute for the Protection of the Cultural Monuments of Serbia. He deals with research and protection of memorials from war time and in that area, he has published so far over twenty papers. He was an associate in several activities related with the memory of the Holocaust and the victims of the wars in Balkan region. In addition, he is managing the central register of immovable cultural property. He was one of the national coordinators of the project Ljubljana Process II, rehabilitation of our common heritage. From 2015 he is a president of the Commission for the consideration of the requests for consent for the construction and installation of monuments and memorials on public purpose areas at the Ministry of Culture and Information of the Republic of Serbia. He is a member of several organizations, among which are ICOMOS and Society of Conservators of Serbia. He is an editor of *Glasnik Društva konzervatora Srbije*. His areas of interest and research are also: History of Yugoslavia, Spanish Civil War and his links with Yugoslavia and its inhabitants and Local history of Zemun and Srijem.

Filip Hameršak has graduated philosophy and comparative literature and law at the University of Zagreb. Since 2014 he has been working at the *Miroslav Krleža* Lexicographic Institute, mainly in Hrvatski biografski leksikon (Croatian Biographical Lexicon), of which he was appointed an Assistant Editor-in-Chief in 2015. Since January 2021 he has also been the Director of the Institute. His 2013 doctoral thesis on the Croatian autobiography and the First World War was published under title *Tamna strana Marsa (The Dark Side of Mars)*, while his other works include themes like WWI military cemeteries, trench newspapers, Lujo Šafranek Kavič's symphonic poem *Isonzo* and related cultural history in general. He edited several WWI diaries and recollections. In 2015 he has co-founded and been elected President of Udruuga 1914 – 1918, a Croatian non-government organization dedicated to the neglected research and memory of the First World War (re-elected in 2018 and 2020).

CIKLAME, KRVAVE CIKLAME..

Tam sunce je strusilo zlato
Čez listje na preprut i na me,
Iz luga su lukale guste
Dišeće, črlele ciklame

Ciklame, krvave ciklame,
Da broja ni moči im znati,
Tak puno, da čoveku čisto
I smililo nakel se stati.

Veliju, da negda je zdavna
Tam groblje zapušćeno bilo
I vsega je preprut prerasila
I cvetje ciklamah je skrilo.

Vuz reku železna je cesta,
Železna tam ružiju kola
I voziju naše soldate
Bez broja prek brega i dola.

I tam, gde su najgorši boji,
Gde nigdo se smrti ne straši
I najviše gde ih pogiba,
Sigurno tam budeju naši.

Po celomui svetu su boji,
Na hiljade zmirom ih pada
Isamo se širiju grobja
Prek zemlje i sela i grada.

I došla je noć ili žalost
Na nebo na zemlju i na me
I videl sem vsigde po svetu
Ciklame. krvave ciklame.

Dragutin Domjanić, 1914.

*Faksimil izdanja, kaligrafija Anke Martinić,
Grafičko nakladni zavod Tipografija d.d. Zagreb
o Božiću godine 1922.*

SPOMENIČKA BAŠTINA I KULTURA SJEĆANJA NA
PRVI SVJETSKI RAT
Međunarodni okrugli stol

MONUMENTS HERITAGE AND THE FIRST WORLD WAR
CULTURAL MEMORY
International round table

Nakladnik / Publisher

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

Za nakladnika / for the Publisher

dr. sc. Željko Holjevac

Urednici / Editors

dr. sc. Sandra Cvikić

dr. sc. Ljiljana Dobrovšak

dr. sc. Violeta Herman Kaurić

dr. sc. Ivana Žebec Šilj

Engleski prijevod / English Language Proofreading

dr.sc. Sandra Cvikić

Grafička priprema / Graphics

Tibor i partner d.o.o.

Nenad B. Kunštek

Tisak / Print

ITG, Zagreb

Naklada / Edition

100 primjeraka

Zagreb, kolovoz / August 2021

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001107654.

A catalog record for this book is available from the
National and University Library in Zagreb under CIP code 001107654.

POGIBJELIM HRVATSKIM VOJNICIMA
U PRVOM SVJETSKOM RATU

1914 - 1918